

---

• RECENZNÝ ČLÁNOK •

---

PETER DINUŠ

## Svet kapitalizmu a Milan Valach

### Úvod

Už z podtitulu knihy Milana Valacha *Svět na předělu. O politické a morální krizi kapitalismu*<sup>1</sup> vyplývá, že jej obsahom je kríza vládnuceho kapitalistického systému. Ako v úvode uvádza sám autor, o kríze prítomnosti a o očakávaní nového hovorí široké spektrum autorov od Paula Ricoeura cez Ralfa Dahrendorfa, Ericha Fromma, Herberta Marcuseho, Alvina Tofflera, Al Gora až po Hansa Künga. Valacha s nimi nespája iba viera v budúcnosť, ale aj prístup k stanovenému problému a úsilie o jeho riešenie: z pozície intelektuála a intelektuálov. Z hľadiska „intelektuálneho usilovania o novú vizi“ si spolu s Tofflerom kladie zásadnú otázku: „Jaký chceme, aby byl svět“? Zároveň volá po novom sebahopochení intelektuálov. Opakuje pritom tézu viacerých intelektuálov, že žijeme v čase prechodu („rečeno s Paulom Ricoeurom, žijeme v čase prechodu“), na inom mieste svojej knihy však tvrdí, že žijeme v dobe zvratu („doba, v níž žijeme, je dobou zvratu“). Žijeme teda v čase prechodu alebo zvratu? Náš čas je však určite časom krízy.

Valach je k súčasnému svetu kritický. Jeho kritika je však predovšetkým moralistická, z pozície „radikálnej humanizácie sveta človeka“. Kríza dnešného kapitalizmu súvisí s krízou morálnou. Autor preto ukazuje súčasný morálny úpadok politiky (v kapitalistickom systéme), je presvedčený, že kým tento úpadok neodstránime, budú (kapitalistické) vlády stáť na nemorálnych základoch „zrady, možného vydírání a korupce“. Volá po spoločných hodnotách slobody, solidarity, dôvery, zodpovednosti, tvorivosti, aktivity, po novom étose svetovej civilizácie (Küng), ktorý by sme mali hľadať, pretože bez neho je spoločné úsilie o riešenie krízy nemožné. Volá po hľadaní novej cesty, úplne novej podoby ľudského spoločenstva ako niečoho, čo dosiaľ nikto nepozná a čo bude niečím úplne novým, čo len príde. Súčasná (kapitalistická) civilizácia potrebuje podľa Valacha novú víziu, novú podobu spoločenského systému: „*Dnešní vysoce dynamická civilizace potřebuje novou vizi více, než tomu bylo kdykoliv v minulosti. Její prudký růst vyhrocuje rozpor v ní samé i v jejím vztahu s přírodou. Proto lze říci, že hledání nové podoby společenského systému není jen výrazem morální touhy po humánnější společnosti, ale také prostým projevem pudu sebezáchovy.*“ (s. 51)

V spôsobe Valachovho uvažovania hrá podstatnú úlohu jeho téza o „demoralizácii“, okrem iných zrejme inšpirovaná Václavom Havlom. Objavuje sa hneď v úvodných pasážach Valachovej knihy, kde autor čitateľovi približuje cieľ svojej obsiahlej eseje: „*Cílem knihy je ukázat, že každý vztah, v němž je člověk nesvobodnou, zotročenou bytostí, má pro něj hluboce demoralizu-*

---

<sup>1</sup> VALACH, M.: *Svět na předělu. O politické a morální krizi kapitalismu*. Grimmus, Všeň 2009, s. 408, ISBN 978-80-902831-5-2.

*jící účinky. Lhostejnost člověka vůči člověku, nenávisť a agresivita mezi lidmi, pokud se stávají masovými jevy, mají kořeny právě v této ponižující nesvobodě. V dosavadních dějinách nebylo možné se tomuto vyhnout. Avšak vyslovujeme pevné přesvědčení, že nesvoboda či jakákoliv forma útlatku představuje nyní pro člověka smrtelné nebezpečí.“* (s. 26)

Nesloboda, ktorá spôsobuje demoralizáciu, bezohľadnosť človeka voči človeku i jeho bezohľadnosť k podmienkam života druhých ľudí, existuje v spoločnostiach s hierarchickým usporiadaním. Menšina v nich ovláda väčšinu, privilegovaná menšina vládne nad nepriviligovanou väčšinou. Valach usilujúc sa nájsť liek na neslobodu a z nej vyplývajúcu demoralizáciu chce odstrániť nielen spoločenskú hierarchiu, ale anarchisticky aj vládu človeka nad človekom (označuje ju za najväčší problém vo vzťahoch medzi ľuďmi). Negatívne dôsledky hierarchického usporiadania a vlády človeka nad človekom vidí v obnovenom nebezpečenstve vojen, v sociálnej nespravodlivosti a v ekologickej kríze. Preto sa jeho krédom stalo „... *takové přetvoření společenského systému, aby rozhodujícími ve společnosti již nadále nebyly egoistické zájmy privilegovaných skupin, ale zájem širokých vrstev obyvatel na životě v lidsky důstojných podmínkách. Což v neposlední řadě znamená život v krásném a zdravém životním prostředí... Ona krajina, v níž nám kyne nový a zase o něco zajímavější život, bude krajinou lidské solidarity a spolupráce svobodných a tvořivých lidí“*. (s. 29 a 30) Je teda potrebné nájsť iný systém. Ako? „... *jako důsledek spontánního fungování společenského systému, a nikoliv jako zvnějšku, shora...“* (s. 200) Humanistické (všeľudské) morálne hodnoty sa môžu prakticky uskutočniť len v takom mocenskom systéme, v ktorom rozhodujúcu moc budú mať v rukách priamo občania (ľudia vo svojej väčšine) sami.

K tomu potrebujeme veriť vo vlastné sily a mať odvahu k sneniu a k uskutočňovaniu svojich snov: „*Musíme snít o novém světě, v němž nebude ani hlad, ani nesmyslnost prázdného dne v konzumní společnosti... A naše snění musí být velice vážnou záležitostí, protože nejde o nic méně než o život. Nepomůže tedy jen tak si snít, ale musíme dokázat snít takový sen, který nám a vůbec životu na této planetě dá budoucnost.“* (s. 45) Veľkou príležitosťou k nášmu poučeniu je podľa autora hnutie hippies, a to jednak v otázke dôvodov ich neúspešnosti, ako aj problémov a vážnych nedostatkov kapitalistického systému, na ktoré poukazovalo: „*Měli bychom se proto poučit ze zkušenosti hippies, z toho, jaký sen a s jakými výsledky snili.“* (s. 73)

Z hľadiska celkových perspektív kapitalistickej civilizácie považuje za sporné, či sa uskutoční „vizia Francisa Fukuyamu“ o konci dejín a večnej vláde kapitalizmu, alebo skôr „Marxovo a Engelsovo presvedčenie“ o nevyhnutelnosti konfliktov medzi jednotlivými kapitalistickými štátmi. Valach sa prikláňa na stranu „Marxovho a Engelsovho presvedčenia“ proti „Fukuyamovmu presvedčeniu“, o ktorom tvrdí, že je založené na naivnej moralistickej ilúzii o podstate kapitalistického systému. Valach tu teda kritizuje moralistické východisko, z ktorého on sám chce riešiť existujúcu krízu kapitalizmu.

Z Valachovho textu vyplýva, že autor k problému pristupuje z pozície ľavicového intelektuála. Jeho kritika i úsilie o pozitívne riešenie vychádzajú z „ľavicového ideálu“, ktorý spája s humanitným ideálom, takže ľavicové je zároveň humanitné a humanitné ľavicové (tieto pojmy autor v texte často zamieta). Pravcové, proti ktorému sa vyhraňuje, nie je humanitné, ale elitárske. Naša úsilie o prekonanie krízy, o humanizáciu a demokratizáciu existujúcej (kapitalistickej) spoločnosti preto závisí od naplnenia „ľavicového ideálu“. Problém však je, že tento ideál je dnes zdiskreditovaný, a tým je zdiskreditovaná i vizia humánnejšej, spravodlivejšej spoločnosti. Diskreditácia „ľavicového ideálu“ sa odvíja od vystúpenia boľševikov a od existencie „komunistického režimu“, tohto „nejväčšieho podvodu v dejinách ľudstva“, ktorý nás má dodnes zväzovať

i v našej odvahe myslieť kriticky o prítomnosti a hľadať k nej alternatívy.<sup>2</sup> Nevyhnutným sa tak ukazuje emancipovať humanitné (ľavicové) ideály od ich zajatia komunistickou minulosťou, rehabilitovať ideál spravodlivej humánnej spoločnosti a vrátiť mu dôstojnosť a motivačnú silu. Valach síce tvrdí, že cesta k tejto rehabilitácii vedie cez kritickú etickú analýzu „totalitnej“ i súčasnej kapitalistickej spoločnosti, avšak podstatným a rozhodným je u autora jedno: vykreslenie a zhodnotenie obdobia vlády komunistickej strany ako absolútneho zla, dejinného nešťastia s osudovými následkami.

Východisko jeho reflexie apriórne obsahuje zlo, ktoré predstavuje „zločinný, totalitný režim“.

Valachovu posadnutosť odhaliť toto zlo dokladá aj to, že v podkapitole „Fašistický mrak na obzoru“ – v rozpore s jej názvom – píše namiesto o fašizme o „komunizme“, po fašizme, ktorý sľubuje podkapitola, nezostala takmer nijaká stopa. Téma „komunistickej totality“ sa mu totiž nejaví tak dobre spracovaná ako téma nacizmu a fašizmu. S rovnakou „múdrosťou“ sa môže slovenský čitateľ stretnúť v predhovore zborníka *Zločiny komunizmu na Slovensku* z pera jezuitského kardinála J. Ch. Korca. Ak je však východiskom jeho reflexie zlo, ako ju môžeme považovať za kritickú?

Valach odmieta hodnotenie skutočnosti cez prizmu dobra a zla, preto o kapitalizme napríklad hovorí, že nie je dobrý ani zlý. Túto zásadu však popiera pri hodnotení „komunistickej“ minulosti, akúkoľvek diferenciáciu dobrých a zlých stránok reality života prednovembrovej spoločnosti odmieta. Pozná len zlo. Ak však definuje zlo, musí niekde existovať aj dobro. Aj keď to Valach nepripúšťa, logika jeho uvažovania ho vedie presne tam, kde nechce a voči čomu sa striktnie vymedzuje: k rozlišovaniu a pohľadu na svet skrze zlo a dobro, cez polaritu čierne a biele.

Z dôvodu rehabilitácie „ľavicového ideálu“ sa usiluje o vyrovnanie s „komunistickou“ minulosťou. Uvádza pritom známu Santayanovu tézu o opakovaní dejín pre ich neznalosť, tézu, ktorá sa za posledné dve desaťročia stala frázou. Pretože doteraz nemá existovať kritická reflexia našej skúsenosti s „totalitným“ systémom ani objektívne skúmanie „totalitnej“ minulosti, musí túto „nechutnosť“ riešiť náš autor. Dôvodov má viac ako dost: „*Dědictví totalitní minulosti nám dosud způsobuje paralýzu myšlení. Podmínkou uzdravení je její kritické zhodnocení... Jestliže nyní usilujeme o obnovení levicového ideálu, potřebujeme toto poučení dějinami...*“ (s. 145) Čitateľ si len kladie otázku, prečo tak autor robí, keď na strane 366 svojej knihy vyhlasuje, že „*kriticky ji zkoumat (komunistickú minulosť – poz. autora) by pak znamenalo nejen se zabývat něčím nechutným, ale dokonce i hloupým*“?

Pozrime sa bližšie na Valachovu „kritickú“ reflexiu prednovembrovej minulosti. Autor ju prezentuje kladením otázok, „kde sa vzala tá strašná brutalita“, „kde sa vzala (totalitná) moc“, čo viedlo k prijatiu „totalitnej ideológie“ a vzniku „totalitnej spoločnosti“?

<sup>2</sup> Na adresu bývalej Komunistickej strany Československa vznáša takéto obvinenie: „*Za tímto svým hanebným účelem (totalitným a zločinným – poz. autora) zneužila tisícileté sny prostých lidí o spravedlivé společnosti bez bídy a útlaku, o životě ve svobodě a vzájemné pomoci, když jim slíbila uskutečnění tohoto ideálu (ľavicového – poz. autora) pod podmínkou, že se jí bezvýhradně podřídí. Avšak místo uskutečnění tohoto demokratického a humanitního – ve skutečnosti tedy levicového – ideálu nastolila hierarchickou vládu nomenklaturních kádří, kteří sami sebe označili za lidi jiné, všem ostatním nadřazené kategorie.*“ (s. 206) To, že dosiaľ komunistická strana existuje, pokladá autor za paradox, ktorý prehlbuje morálnu krízu českej spoločnosti. Vyhlasuje, že komunistická strana, ktorá má niesť jednoznačnú zodpovednosť za „všetky zločiny minulosti“, mala byť zakázaná už v roku 1990. V principiálnej zhode s českým zákonom č. 198/1993 Zb. o „protiprávnosti komunistického režimu a o odpore proti nemu“ tvrdí, že „*tato organizace má na svědomí mnoho životů, rozsáhlou morální devastaci českého národa a šířila zločineckou ideologii založenou na kultu osobnosti a právu jedné strany vládnout všem občanům, bez ohledu na jejich vlastní přání a názory*“ (s. 206)

Za predobraz „komunistickej ideológie“ a jej realizácie v praxi považuje Platóna, vnímaného ako pôvodcu totalitnej koncepcie organizácie spoločnosti. Valach sa striktne vyhraňuje voči platónskemu totalitarizmu, vníma ho ako zlo, ktoré inšpirovalo „utopický a totalitársky komunizmus, napr. Tommase Campanelly či Thomase Mora“. Otvorene hovorí o praktickej podobe tohto totalitarizmu len v stredoveku, *de facto* sa však platónska tradícia mala realizovať predovšetkým v „totalitných režimoch“. Valach chce vidieť a vidí v „komunistickom režime“ platónsky štát, v komunistoch absolútnych vládcov a idealistov.<sup>3</sup> Adekvátne tomu ho aj vykresľuje: „*Ve jménu trpících je tedy nutno očistit ideál obecného dobra od jeho perverzního spojení s dosavadními elitami, postavit se v čelo těchto trpících a uskutečnit ráj na zemi, nastolit spravedlivou a humánní společnost. Pak již stát nebude nástrojem soukromých zájmů, ale vyjádřením obecného dobra, stejně jako jeho uskutečňovatelem. Místo zmatku a trapného dohadování parlamentních stran nastane ideální jednota lidu. Místo chaotické scény, přeplněné různými zájmy, přehledná harmonie vznešené jediné pravdy sjednocující lid kolem jeho vůdců.*“ (s. 91) Tento platónsky koncept mal podrobiť zdrvivúcej kritike F. Hayek, mená teoretikov totalitarizmu a K. R. Poppera v tejto súvislosti nespomína. Popperova kritika platonizmu musí byť Valachovi blízka a predsa sa odvoláva na Marxa, ktorého Popper vníma ako falošného proroka.

Napriek tomu, že autor si uvedomuje, že to, čo „*rozděluje svět na soupeřící státy, není ani tak ta či ona ideologie, ale že jsou to především ekonomické, geopolitické a vojenské zájmy*“, dôraz kladie na ideológiu. Prečo sa chce oslobodzovať od „komunistickej ideológie“, keď v porovnaní s ekonomickou, geopolitickou a vojenskou skutočnosťou hrá len druhoradú úlohu? Príčinou je Valachova ilúzia o „ľavicovom ideáli“, ktorý mala „komunistická ideológia“ zdiskreditovať. Preto pri odsudzovaní rokov 1948 – 1989 hľadá rozpory „totalitnej ideológie“. Za jeden z nich považuje, že „*sľibená šťastná budúcnosť jako by vlastně již nastala, lidé žijí v budoucnosti*“ (s. 149) V skutočnosti sa praktický projekt premeny v pofebruárovom období nemá uskutočňovať, naopak, praktická premena „*byla prakticky opuštěna a změněna jen ve vyprávění o bájně budoucnosti, v mýtu*“ (s. 149). Ľudia nikde nevideli, že v porovnaní s minulosťou sa okolo nich tvorí lepší svet, nežli vlastne v skutočnosti, ale vo svete mýtu, vo svete ideí, v heslách, budovateľských knihách a filmoch, v ideológii. Chýbala skutočnosť, nahradila ju preto ideológia a viera, namiesto skúsenosti o poľudšťujúcich sa podmienkach života v „komunistickom režime“ nastúpila propaganda. V totalitnom režime totiž nezáleží na skutočnom živote, na skutočných ľuďoch, ale len na ideológii a viere. Totalitní vodcovia a totalitní ideológovia nevystupovali ako reprezentanti reálne existujúceho celku spoločnosti, ale ako celku mýtického. To znamená, že v skutočnosti ani neexistovali. Natíska sa však otázka, ako sa mohol potom tento „režim“ vyvíjať? Valach totiž píše, že jeho vývoj sa neodohrával len v ideovej rovine, tá mala skôr odrážať reálne zmeny systému. Ale aké, keď „režim“ bol mýtický? Ako mohol existovať „odpor reálneho sveta“ proti „totalitnej moci“, keď je svet neskutočný? A predsa mal podľa Valacha

<sup>3</sup> Lenin bol podľa Valacha platónsky idealista. Z tohoto pohľadu ho obviňuje, že kritériom pravdy sa uňho stáva vlastné presvedčenie, že táto pravda je u Lenina vecou viery, že k tejto viere nedospieva poznaním, ale osvietením: „Pravda se zde nehledá ve sporu logických a faktických argumentů, pravda je zde věcí víry.“ (s. 106) Optikou platónskych okuliarov hodnotí aj komunistickej myslenie. To malo obsahovať dve nezlučiteľné časti: „marxovskú“ a „cársku“(leninskú), t. j. platónsku. Prvú mali tvoriť hodnoty slobody, solidarity, rovnosti, tvorivej práce, mieru, všeobecného blahobytu, druhá mala obsahovať tvrdenie, že spoločnosti, v ktorých sa tieto hodnoty budú realizovať, môžu ľudia dosiahnuť, len keď budú vedení a úplne sa podriadiť moci privilegovanej menšiny komunistickej funkcionárov a dajú sa viesť do tohto vysneného raja.

tento „neskutočný“ svet svoju prax, ktorá mala ukazovať „děšivé následky“. Ako neskutočnost produkuje skutočnost vo forme praxe, autor nevysvetľuje. Hovorí len o prechode od sľubov ideológie k praxi „totalitného systému“ ako pokusu o jej uskutočnenie. To však bolo možné len za podmienky absolútnej moci, absolútneho ovládania zotročených ľudí. Najvyšší predstavitelia platónskeho „komunistického režimu“ totiž mali absolútnu moc. Toto tvrdenie však Valach vzápätí popiera vyjadrením, že „režim“ nebol schopný absolútnej kontroly spoločnosti. Vlastne len vďaka svojej technickej neschopnosti túto kontrolu dosiahnuť mohol fungovať!

Za príčiny prijatia „totalitnej ideológie“ v „takové demokratické zemi, jako bylo Československo“ idealisticky považuje napríklad „zážitek selhání evropské civilizace“ alebo „zradu Západu“. Podľa Valacha na príklade Československa môžeme v súvislosti s podporou komunistickej strany vidieť, ako dejinná skúsenosť dvadsiateho storočia oslovila humanitne a demokraticky zmýšľajúcich intelektuálov. Teda nie námezdné pracujúce masy, ale intelektuálov! Usiluje sa pritom vykresliť niektorých prokomunistických intelektuálov ako antikomunistov (napr. F. X. Šaldu, K. Teigeho, Z. Kalandru, J. Wericha). Za dôkaz ich antikomunizmu považuje ich kritické poznámky na adresu stalinizmu, teda prejavy antistalinizmu automaticky chápe ako antikomunizmus. Sťažuje si na zlé historické skúsenosti „se svými politickými elitami“ v roku 1938, mlčí však o postoji komunistov v čase mníchovskej krízy. Po druhej svetovej vojne mala väčšina československej spoločnosti hľadať alternatívu, ktorá by zabránila opakovaniu podobných tragických a odporných udalostí a garantovala dosiahnutie pôvodných demokratických a humanitných cieľov. Podľa autora sa zdalo, že túto alternatívu ponúka „komunistická ideológia“. Teda väčšina obyvateľstva nehľadala alternatívu k doterajšiemu vývoju v zmene sociálno-ekonomickej štruktúry prvorepublikovej spoločnosti, ktorú považovala za nespravodlivú, ale v ideológii. To je číry idealizmus.

Po Valachovej analýze „zločinnej komunistickej ideológie“ a vývoja tzv. elitných skupín mu zostala analýza každodenného života priemerného človeka v „totalitnom systéme“. Spoločenská angažovanosť, práca v prospech spoločnosti je v ňom len zámienkou. Vzájomnú dôveru narušuje všadeprítomný strach z moci, režim podporuje vzájomné udavačstvo, ľudia sa v ňom zhromažďujú z rozhodnutia a na príkaz moci, neexistuje medzi nimi nijaká solidarita, len samota, odcudzenie a strach jedného pred druhým. Keďže tu nie je priestor na spoluprácu a ľudské vzťahy, človek môže prežiť len za cenu bezohľadného úsilia o uspokojenie bezprostredných súkromných záujmov a kolaborácie s režimom, pri ktorej zapiera sám seba. Učí sa žiť vo svete lži, čo vedie k hlbokjej demoralizácii. Spontánne vzťahy medzi ľuďmi sa zachovali len tam, kde sa darilo unikať vplyvu režimu (teda zrejme, napríklad, v prostredí Charty 77). Ľudí naučila ich vlastná prax nenávidieť režim, stranu a ideológiu. Škoda len, že autor po takomto hodnotení nevysvetľuje, ako sa potom občiansky záujem o veci verejné mohol po roku 1989 javiť ako „pozústatek doby minulé a jako nepřijemné obtěžování“. Nakoniec Valach v kapitole nazvanej Konec totality a otázka kolektívnej viny podľa maloburžoáznej ideológie malého českého národa a malého českého človeka, keď napísal: *„Naší národní chybou je tedy to, že nejsme národem dostatečně silných, sebevědomých a vzájemně solidárních osobností, které mezi sebou vždy najdou někoho, komu mohou důvěřovat, a koho proto mohou bez obav pověřovat zastupováním svých zájmů.“* (s. 189)

Valachova interpretácia platónskeho „komunistického režimu“ obsahuje rad protirečení. Uvádza napríklad, že komunisti vládli ľudu proti ich vôli, že sa ich nepýtali, ale na strane 369 tvrdí, že humanitné ideály „komunistickej ideológie“ sa využili na získanie súhlasu s mocou komunistickej elity zo strany širokých vrstiev obyvateľstva. Ako teda vládli proti ich vôli, keď získali ich



súhlas? Ak je ideálom totalitnej moci prísny individualizmus, a nie kolektivismus, prečo potom „totalitný režim“ organizoval „všeľudové slávnosti“? Ak má byť poprením „totalitnej“ minulosti utváranie vzťahov ľudskej spolupráce a solidarity, prečo k nej dnes nedochádza? Ako chce vysvetliť, že na jednej strane tvrdí, že v „komunistickom režime“ neexistovali žiadne diskusie, žiadne kritiky, že akékoľvek kritické myslenie bolo likvidované, a na druhej, že na „demoralizujúcej účinky totalitného systému“ sa poukazovalo ešte za jeho vlády, a uvádza príklad filozofa Milana Machovca, ktorý ich mal vysloviť vo svojej knihe *Smysl lidského života*? Na strane 15 píše, že v priebehu 90. rokov 20. storočia u nás nakoniec došlo k rastu materiálneho komfortu. To mu však nebráni, aby na inom mieste svojej knihy tvrdil, že v 70. rokoch režim korumpoval spoločnosť prostredníctvom konzumu. Ako mohol „režim“ korumpovať spoločnosť konzumom, keď k jeho rastu došlo až počas 90. rokov 20. storočia? V takom prípade spoločnosť korumpuje ponovembrový kapitalistický režim. Prečo teda túto „demoralizáciu“ pripisuje tomu minulému, a nie súčasnému?

### Totalitarizmus

Otázka vyrovnávania s „komunistickou“ minulosťou predstavuje pre autora „dosud nevyřešený problém totalitarizmu“. To znamená, že prednovembrovú minulosť vykladá pomocou teórie totalitarizmu, ktorá vznikla v priebehu 50. rokov 20. storočia v Spojených štátoch amerických ako ideologický nástroj studenej vojny. Pri „kritickom zhodnotení našej totalitnej minulosti“ sa priamo odvoláva na teoretikov totalitarizmu (napr. H. Arendtovú, G. Sartoriho a ďalších).

Jedným z podstatných problémov tejto teórie je jej aplikácia na politickú skutočnosť. Proti koncepcii totalitarizmu majú v kontexte jej vzťahu k politickej praxi najväčšie výhrady historici i politológovia. Dôvodom je jej statickosť. Nielen statický charakter analytického rámca teórie totalitarizmu, ale aj jej ideologická inštrumentalizácia v čase studenej vojny spôsobila, že procesy zmien v „komunistických režimoch“ teoretici totalitarizmu nezohľadňovali. Väčšina politológov preto na rozdiel od politických strán, novinárov a publicistov nezaraďuje povojnovú východnú Európu medzi totalitarizmy, ale pri svojom hodnotení týchto politických systémov sa prikláňa k rôznym variantom autoritarizmu. Dokonca ani obdobie konca 40. a začiatku 50. rokov 20. storočia pre niektorých z nich neprináša dostatok dôvodov, prečo charakterizovať štáty východnej Európy ako „totalitné“.

Valach však nedostatkom relevantných dôvodov rozhodne netrpí. Navyše, v zmysle tzv. politického náboženstva vulgárne prirovnáva „komunizmus“ k cirkvi, resp. k sekte. Platí, že ak sa pojem komunizmus spojí so silnými emóciami, tak to zvädza k tomu, aby sa vyvodzovala reálna situácia „komunistických“ krajín z nemennej, metafyzickej povahy totalitarizmu, z modelu, teoretickej konštrukcie či náboženstva, než z empirickej analýzy.

Totalitno-historický spôsob výkladu prednovembrovej spoločnosti presvedčivo analyzoval historik Michal Pullmann. Ústrednou kategóriou tohto výkladu sa stal pojem „režim“. „Režim“ nepredstavuje len súbor inštitúcií, ktoré prináležali štátnemu a straníckemu aparátu, ale spravidla sa stáva jedným subjektom dejín – má vplyv („režim“ sledoval, vykonával tlak atď.), svoje záujmy („režim“ chcel obmedzovať, brzdiť atď.), a dokonca i špecifickú psychológiu („režim“ si bol vedomý, niektoré aktivity mu boli nepríjemné alebo ho dokonca zaskočili atď.).<sup>4</sup> Vo Valach-

<sup>4</sup> PULLMANN, M.: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny*, XV/3 – 4, 2008, s. 704.

vom opise sa „režim“ pokúšal dosahovať, podporoval, korumpoval, „režim“ sa mohol odhaliť, ničil tvorivý potenciál ľudí, z ktorých robil len bábky v rukách mocných, atď. Do podobných naratívnych súvislostí je zaradené i slovo „moc“ – moc mohla získať nadvládu, prejavovať ochotu k ústupkom alebo byť bezradná a podobne.<sup>5</sup> Vo Valachovom opise „moc“ prikazovala, mala snahu, sústredovala sa atď.

„Režim“ bol teda akýmsi kolektívnym aktérom s vlastnou psychológiou a zámermi. Proti takto vyznačenému aktérovi potom stála „spoločnosť“ predstavujúca objekt ovládania a kontroly (objekt nivelizácie, likvidácie).<sup>6</sup> Medzi „režimom“ a „spoločnosťou“ sa tak utvorila pomyselná deliaca čiara vyznačujúca sféru manipulatívnych snáh „režimu“ prichádzajúcich z vonkajšieho sveta (zo Sovietskeho zväzu) a znášajúcich sa ako zlá sila na v zásade nevinnú, ovládanú „spoločnosť“. Vzťah medzi „režimom“ a „spoločnosťou“ sa interpretoval v podobe jednostranného ovládania – zo strany „režimu“ smerom k „spoločnosti“ tu pôsobili „prevodové páky“ (predovšetkým donútenie a teror), naopak, teda zo strany „spoločnosti“ smerom k „režimu“, sa uplatňoval strach, dezilúzia a oportunitizmus.

Do tejto čierno-bielej šablóny (monolitného „režimu“ verzus ovládnutej „spoločnosti“) je zasadený Valachov výklad prednovembrového socializmu. Z „režimu“ sa stal hlavný, ba dokonca možno jediný historický aktér, kým „spoločnosť“ bola len reaktívnym poľom jeho pôsobnosti. Hýbateľom dejín sa stal démonický „režim“, o ktorom sa predpokladá, že bol takmer či úplne všemocný (a paralelne k nemu „moc“, ktorá bola neobmedzená). „Spoločnosť“ mu buď vzdorovala, alebo sa mu pasívne, či aktívne prispôbovala. Konanie ľudí je tu dopredu zaradené do danej schémy, príslušné roly sú rozdane a úlohy zasadené do príbehu so spravodlivým koncom.

Pojem „režim“ má teda špecifický teleologický rozmer: príbeh „komunizmu“ je možné vykladať s odkazom na jeho zrušenie v roku 1989. Nezniesiteľnosť útlaku a neefektívnosť hospodárenia neodvratne smerovali ku skaze „režimu“ a otvárali tak cestu „historicky nevyhnutnému“ presadeniu slobody a demokracie. Ak Valach vyhlasuje, že sa po páde zlého „režimu“ spolu s ďalšími usiluje vrátiť slovám ich pravý a v dejinách ustálený význam, tak tu o tom podáva presvedčivý dôkaz.

Následkom presadenia konceptu „totalitného režimu“, ktorý bol zákonom definitívne sankcionovaný (!) v Slovenskej republike roku 2002 a Českej republike v roku 2007, musia sa historici úzkostlivo vyhýbať analýze všetkého, čo by mohlo ukázať pluralitu každodenných stratégií. V zmysle Valachovho uvažovania sú teda demoralizovaní rovnako ako pamätníci prednovembrového systému, ktorí sú pri verejnej prezentácii svojich výpovedí nútení pohybovať sa v šablóne zlého režimu a dobrej spoločnosti. Ich svedectvo tak nevyhnutne deformuje vládnuca ideológia totalitarizmu.

Na otázku, prečo sa v (buržoáznej) historiografii neotvorili otázky súvisiace s legitimitou prednovembrového socializmu, Pullmann odpovedá. *„Muselo by sa tu totiž pripustiť, že komunistický projekt mal možno vo svojej dobe (z rôznych dôvodov) vysokú popularitu a že teda nastolenie diktatúry i neskoršie represívne zásahy mali nezanedbateľnú podporu obyvateľstva, ďalej, že reformné a neskôr i disidentské aktivity možno vôbec nie je možné poňať ako hnutie smerujúce k postupnému pádu režimu, ale skôr ako špecifické pokusy*

<sup>5</sup> Tamtiež, s. 705.

<sup>6</sup> Tamtiež, s. 705.

*o nápravu projektu socializmu, ďalej, že násilie a represia možno vo svojej dobe (predovšetkým v období normalizácie) neboli dominantne vnímané ako nelegitímne (alebo, že stigmatizácia a represia oponentov boli úspešné), že väčšina obyvateľstva vo svojich každodenných, obyčajných životoch možno nepociťovala nijako zvláštny strach ani etickú vyprázdnenosť atď.*<sup>7</sup>

Je len prirodzené, že Valach ako ľavicový teoretik totalitarizmu spája svoje úvahy o „komunizme“ s úvahami o fašizme, resp. nacizme. Hovorí o ich spoločnej podstate, spoločnom jadre, o ich vražednej povahe, porovnáva počty obetí nacizmu a „komunizmu“. Podobne ako hlavný autor *Čiernej knihy komunizmu* Stephane Courtois či Francois Furet tvrdí, že v komunistickej a nacistickej ideológii môžeme vidieť veľa zhodného. Pri takejto interpretácii vznikajú viaceré otázky. Ak fašizmus a nacizmus úplne zdiskreditovali mnohé pravicové ideály, ako mohol byť „komunizmus“, ktorý zdiskreditoval ideály ľavicové, rovnaký ako fašizmus, teda pravicová diktatúra? Autor sa pýta: „Nevznikli snad hrůzné totalitní režimy právě ve jménu humanistických ideálů?“ (s. 50) A my sa pýtame: Vznikol nacizmus v mene humanistických ideálov? Podobne ako fašizmus a nacizmus aj „komunizmus“ oslavoval vôľu, autoritu, moc a vojnu? Komunisti vo svojej ideológii „glorifikovali“ rovnaký ideál absolútnej moci vodcov ako fašisti?

Podľa vydavateľa je Valachova kniha „zásadním příspěvkem do debaty o naší komunistické minulosti a jejím dědictví. Čtenářům nabízí její převratnou až šokující interpretaci, která však otevírá cestu k překonání této historické zátěže“. Tento „zásadný príspevok“, táto „prevratná až šokujúca“ interpretácia však nie sú ničím iným než ideologickým výkladom v zásade zhodným s oficiálnym diskurzom ponovembrového kapitalizmu. Prečo by potom „vládnuca elita“ nemala záujem o pochopenie Valachovej podstaty „komunistických režimov“ ako pravdivej analýzy?

### **Klasifikácia politických systémov**

Teórii totalitarizmu, ktorá sa stala východiskom Valachových apriórnych tvrdení, je poplatná i jeho protirečivá „klasifikácia“ politických systémov.

Pri zdôvodňovaní oprávnenosti užívania slova „komunizmus“, ktorým má na mysli obdobie vlád komunistickej strany (v prípade Československa teda dobu medzi rokmi 1948 – 1989) tvrdí, že „vlastně jsme již v komunismu žili“. Poznamenajme, že Valach „komunizmy“ nediferencuje, všetky hádže do jedného vreca. Komunizmus sem, komunizmus tam, takže čitateľ často ani nevie, o akom „komunizme“ vlastne autor hovorí, či o československom, sovietskom, maďarskom...

Keďže má minulý systém predstavovať anomáliu dejín, dokonca i z hľadiska lineárnej teórie pokroku platí, že „komunistické“ systémy sa javia ako „přechodná fáze mezi feudalismem a kapitalismem“. Na strane 119 môžeme nájsť iné vyjadrenie: „Souhrnně řečeno, lze asi říci, že jak nacistická, tak i bolševická totalita může být považována za pokus o obnovení feudalizmu v jeho čisté podobě, včetně feudálního systému víry. Můžeme je tedy chápat jako pokus o refeudalizaci...“. Z autorovho ekonomického opisu prednovembrového systému nakoniec vyplýva, že nešlo ani o komunizmus, ani o prechod medzi feudalizmom a kapitalizmom, ani o pokus o obnovenie feudalizmu, ale o:

1. kapitalizmus. „Komunistickými stranami nastolené systémy byly tedy založeny na souk-

<sup>7</sup> PULLMANN, M.: Diktatura, konsensus a společenská změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskusích po roce 1989. In: STORCHOVÁ, L. – HORSKÝ, J. a kol.: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Albis international. Praha 2009, s. 245.



romém vlastníctví výrobních prostředků a na nekontrolovatelné moci této malé vlastnícké elity. Z hlediska historicky vzniklých definic levice a pravice pak byly tzv. komunistické režimy režimy pravicovými založenými na soukromém vlastníctví výrobních prostředků. Komunistické strany pak pravicovými stranami lživě se kryjícími za částečně levicová hesla“ (s. 144) V tomto „režime“ boli bezohľadne vykorisťovní ľudia a ničená príroda.

2. fašizmus. Valach tvrdí, že politický systém z rokov 1948 – 1989 bol podľa vlastného významu slov ľavica a pravica pravicová diktatúra. To, čo malo zostať po komunistoch, má byť úcta k moci, podľa autora vlastné jadro totalitarizmu, zbavené svojho humanistického obalu a ukazujúce svoju fašistickú podstatu. Z uvedeného vyplýva, že prednovembrový systém predstavoval zároveň komunizmus, polofeudalizmus, polokapitalizmus, pokus o obnovenie feudalizmu, kapitalizmus a fašizmus. Teda dokonaly „guláš“.

Podľa Valacha sa Marxova „vizia“ o kapitalizme ako svetovom systéme, ktorý všade na svete, kam príde, premieňa doterajšie zaostalé spoločenské štruktúry na svoj obraz, splní až v súčasnosti alebo v blízkej budúcnosti, keď sa Rusko, Čína, Severná Kórea, India a Vietnam, resp. i všetky tzv. postkomunistické krajiny stanú klasickými kapitalistickými krajinami. Ich situácia má približne zodpovedať tomu, čo sa odohrávalo v Európe v 19. a v prvej polovici 20. storočia. To znamená, aj režimy po roku 1989 (rovnako ako „komunizmy“ pred rokom 1989) sa nachádzajú v prechode medzi feudalizmom a kapitalizmom, teda v polofeudalizme a polokapitalizme. Na strane 22 však Valach tvrdí pravý opak: „*Země bývalého sovětského bloku, a rovněž Čína, se staly kapitalistickými.*“ Zaujímavé je, že autor považuje Čínu za kapitalistickú a zároveň za „totalitnú“. Z dikcie jeho textu však vyplýva, že by sa to malo vylučovať.

Autor obhajuje diktatúru proletariátu ako vládu demokratickej väčšiny, a pritom prvú československú republiku považuje za demokratickú. Je to prekvapujúce o to väčšmi, že si uvedomuje fakt že politickým výrazom kapitalistického obsahu je diktatúra: „*Tam, kde ztroskotává hra na sílu, nezávislost a originalitu, v krizi celého systému (kapitalizmu – pozn. autora), se projevuje jeho skutečný obsah: konformismus, autoritativnost, masová šedivost. Politický výraz tohoto obsahu je diktatura, v lepším případě není přímo fašistickou.*“ (s. 76)

Paradoxom Valachovho hodnotenia prednovembrového socializmu je, že ho súčasne vníma ako platónsku „komunistickú totalitu“ a zároveň ako formu akéhosi nedemokratického kapitalizmu. Predlohou takéhoto hodnotenia mu bol zrejme trockizmus s jeho tézou o novej vládnucej triede, ktorú tvoria tzv. nomenkláturne kádre. V logike takéhoto chápania vyhlasuje, že skutočnosť „komunistického totalitarizmu“ vyplývala z bezohľadnej moci mocenských, a predovšetkým majetkových elit nad „zbytkom spoločnosti“ vystavenej utrpeniu.<sup>8</sup> Táto moc mala slúžiť na uspokojovanie súkromných záujmov vládnucej elity, ktorá bola „svého druhu vykoisťovateľskou triedou“. Valach totiž pokladá prednovembrové štátne vlastníctvo za vlastníctvo „mocenskej elity“ (t. j. nomenklatúry) ovládajúcej štát: „*Věci, oficiálně v socialistickém vlastníctví, byly fakticky ve vlastníctví těch, kdož k nim měli dispoziční právo.*“ (s. 162) Hlavným cieľom v systéme prednovembrových hospodárskych vzťahov bola maximalizácia osobného zisku. Podľa Valacha sa tým spoločenská nerovnosť v porovnaní s predfebruárovým obdobím nezmenšila, ale, naopak, zväčšila, pretože malo ísť o vyvlastnenie mnohých súkromných vlastníkov jednou súkromnovlastníckou skupinou. Jej moc nad robotníkmi mala byť mnohonásobne väčšia ako moc

<sup>8</sup> „Poniženost poddaných, absence jejich sebeúcty jako lidských bytostí má v opačném pohledu, shora, svůj protějšek v opovrzení jimi samými, v jejich chápání jako pouhých nástrojů na plnění panské vůle.“ (s. 118)

jednotlivého kapitalistu predovšetkým preto, že nemohla byť vyvažovaná nezávislými odbormi v podniku a kontrolovaná demokratickými inštitúciami. O pravdivosti tohto tvrdenia by najlepšie mohli hovoriť šikanovaní a strachom zdeptaní námezdní otroci dnešných kapitalistických výrobcov. Všimnime si však jedno dôležité protirečenie. Valach na úvod podkapitoly „Podstata tzv. socialistického vlastníctví“ uvádza citát z oficiálnych materiálov „komunistického režimu“ o charaktere jeho spoločenského vlastníctva a interpretuje ho takto: „*Jinak řečeno, vlastníkem je ten, kdo má faktickou pravomoc rozhodovat o předmětu vlastníctví, o jeho užívání i spotřebě.*“ (s. 141) Presne takto Valach definuje toto vlastníctvo, keď tvrdí, že pred rokom 1989 boli „nomenklatúrne kádre“ skutočnými vlastníckmi výrobných prostriedkov. „*Stručně řečeno, ekonomickou podstatou tohoto systému bylo soukromé vlastníctví výrobních prostředků soustředěné v rukou mocenské elity uvnitř komunistické strany.*“ (s. 143) Zdrojom pre Valachov záver o tejto otázke je tu „odporná komunistická ideológia“. Na jednej strane ju kritizuje a odsudzuje, na druhej ju povyšuje za „bernú mincu“.

Valach uvádza: „*Z hlediska povahy vlastníctví výrobních prostředků je pak nutné říci, že tyto prostředky byly v soukromém vlastníctví. To úzce souvisí s tím, že skutečnou moc v socialistických státech měla, jak jsme viděli, malá privilegovaná menšina, která tyto prostředky díky své moci vlastnila. Pak ovšem je rok 1948, v němž byla v ČR nastolena vláda komunistické strany u nás, rokem, v němž soukromě vlastněné výrobní prostředky přešly z jedněch soukromých rukou do jiných rukou stejně soukromých, aby se totéž zopakovalo o zhruba 40 let později po tzv. samevotovej revoluci v roce 1989.*“ (s. 144) K tomu možno kriticky uviesť:

1. Tvrdenie, že po roku 1989 prešli súkromne vlastnené výrobné prostriedky z jedných súkromných rúk do iných rúk, je v rozpore s tvrdením, že toto vlastníctvo si aj po roku 1989 vo veľkej miere zachovali príslušníci nomenklatúry.

2. Ak teda nomenklatúrne kádre (v autorovom poňatí vykorisťovateľská trieda) skutočne vlastnili výrobné prostriedky už v období pred rokom 1989, prečo potom zorganizovali v roku 1989 štátny prevrat? Tvrdenie, že chceli byť plnohodnotnými vlastníckmi *de facto* i *de iure*, je v zmysle autorovho výkladu nepodstatné.

3. Ako chce Valach z marxistického hľadiska vysvetliť, že terajší kapitalistickí podnikatelia z radov bývalých nomenklatúrnych manažérov ovládajú dnes len hospodársku sféru, a nie mocenskú, politickú? To je v kapitalizme holý nezmysel.

4. Valach v kapitole Podstata komunizmu uvádza, že „...*zcizení levicového ideálu, jeho zneužití k obhajobě v podstatě pravicové praxe bylo možné právě proto, že občané, ani levicová inteligence nechápali význam moci po pádu kapitalismu*“. Z toho vyplýva, že v roku 1948 v Československu padol kapitalizmus, že ho komunisti v tomto období zničili. Lenže tým si Valach protirečí, pretože tvrdí, že kapitalizmus v podstate u nás existoval i naďalej.

Tvrdenie o vykorisťovateľskej triede súkromných vlastníckmi výrobných prostriedkov pred rokom 1989 Valachovi umožňuje, aby na adresu oficiálnej ideológie prednovembrového socializmu prenášal Marxov záver o falošnom vedomí vládnucej triedy.<sup>9</sup> Čo iného však môžeme očakávať od autora, ktorý na komunistov mechanicky aplikuje to, čo Marx adresuje buržoázii?

Valachovým záverom o komunistoch predchádzajú jeho úvahy o Leninovi a boľševickej revolúcii. S odvolaním sa na platonizmus, teoretikov totalitarizmu (Sartori), soviológov ( Pipes),

<sup>9</sup> Marxov záver platí v podmienkach sociálne antagonistickej spoločnosti, v ktorej dochádza k vykorisťovaniu námezdnjej pracovnej sily.

Marxa a Masaryka<sup>10</sup> kritizuje Lenina, a to napriek tomu, že niektoré Valachove vyjadrenia v kapitole „Válka a logika dějin kapitalizmu“ sú leninské (konštatovania o zostrovaní konkurencie na svetových trhoch, o úlohe monopolov, o povahe vojen za kapitalizmu, o kapitalistickom delení sveta apod.). Chabý pokus o kritiku Lenina na základe Marxa je poplatný dogmatizmu. Dôkazom Valachovho doktrinárskeho chápania Marxa je fakt, že za potvrdenie odlišnosti Leninovej koncepcie od Marxovej považuje Leninovo učenie o strane nového typu. Nechápe, že Marxovo učenie nie je dogmou, že s koncepciou novej strany nemohol prísť Marx, ktorý žil v iných historických podmienkach než Lenin. Valachovo tvrdenie, že v Marxovom diele na rozdiel od Lenina nie je nič o strane ako predvoji revolúcie, je úplne irelevantné.

V duchu starého reformistického stanoviska odmieta boľševickú revolúciu i jej trajektóriu. Obhajuje síce princíp diktatúry proletariátu, ale odmieta jeho legitímnosť v prípade boľševického uchopenia moci. Pri hodnotení boľševickej revolúcie uvádza, že na rozdiel od Marxovho poňatia išlo o revolúciu riadenú zhora. „*Samotná revoluce se tak v Rusku a jemu podobných zemích stává zápasem malých elit o moc. Lid zde hraje jen pasivní roli vedených mas.*“ (s. 83) Opakuje staré, Kautskému poplatné obvinenia na adresu boľševikov, že zničili demokraciu, rozohrali ústavodarné zhromaždenie, že Lenin nastolil vládu jedinej pravdy apod. Prekvapujúce je, že Valach napriek svojej kritike a odsudzovaniu boľševickej revolúcie ju stále označuje za revolúciu, ani raz nehovorí o kontrarevolúcii. A pritom boľševici mali zničiť demokraciu a nastoliť totalitný režim. Čo iné by to v autorovom poňatí malo byť, ak nie kontrarevolúcia!

Pripomeňme tu autorovi Engelsovo zhodnotenie parížskej Komúny z hľadiska ... demokracie (Valach pri hodnotení Komúny využíva citáty teoretikov totalitarizmu): „*Viděli tito pánové (protiautoritáři) vůbec někdy revoluci? Je přece nesporné, že revoluce je nejautoritativnější věc, jaká je jen možná. Revoluce je akt, při kterém část obyvatelstva vnucuje svou vůli druhé části puškami, bodáky a děly, t. j. prostředky neobyčejně autoritativními. A strana, jež zvítězila, nevyhnutelně bývá nucena udržovat své panství strachem, který nahánějí reakcionářům její zbraně.*“<sup>11</sup>

Čo mali boľševici v daných historických podmienkach zahraničnej intervencie, vnútej občianskej vojny a následného kolapsu robiť, aby si udržali moc, aby nedošlo k obnoveniu vlády statkárov a kapitalistov, aby konsolidovali situáciu v krajine? Mali na výber medzi autoritou v podobe štátneho a stranického centralizmu a samosprávou?

## Kritika kapitalizmu

Marxizmom inšpirovaná kritika existujúceho kapitalizmu (Valach hovorí o podivuhodnosti, že Marxove závery o kapitalizme platia i v súčasnosti) pri ktorej sa autor stále opakuje (ako nakoniec v celej knihe), je v porovnaní s cieľom súdiť a odsúdiť prednovembrové obdobie československých dejín a všeobecne „komunizmus“ okrajová. Hovorí síce o drastickej skúsenosti

<sup>10</sup> Valachovo hodnotenie boľševikov poplatné T. G. Masarykovi je najviac zřejmé z autorovho tvrdenia, že boľševizmus vyrastá z dlhej tradície autoritárstva, zo zbožštenia národa, štátu a cára, spojenej s asketizmom, opovrhovaním súkromných záujmov, pocitom vyvolenosti, mesiášstva. To všetko podľa Valacha prechádza z cárskeho Ruska priamo do boľševickej ideológie, tvorí jej základ. Z tohto hľadiska ide vlastne o variant sekty či fundamentalistickej cirkvi. Totalita tejto cirkvi sa ustanovila ako systém masového teroru a vraždenia s každodennou skúsenosťou útľaku a brutality. Podobne Lenin nevie nič o slobode diskusie, pozná len mocenský a ideový monopol cára a cirkvi a myslí na základe týchto získaných stereotypov. Môžeme teda vyhlásiť, že Lenin bol *de facto* novým cárom a novým generálnym prokurátorom Svätého synodu zároveň!

<sup>11</sup> MARX, K. – ENGELS, B.: *Výbrané spisy ve dvou svazcích*, sv. I, Praha 1954, s. 663.

s kapitalistickou spoločnosťou v Európe predminulého a minulého storočia, avšak v porovnaní so skúsenosťou platónskej „komunistickej totality“ je k nej oveľa zhovievavejší. Kým minulý systém je totalitný a zločinný, súčasný je len v politickej, morálnej a ekologickej kríze, ktorú treba odstrániť. Valach sa usiluje o humanizáciu a demokratizáciu existujúcej spoločnosti, nie o jej revolučné zvrhnutie, nehovorí nič o revolučnom riešení „nepretržitého zápasu práce a kapitálu“. Jeho krédom je reformizmus. Zreteľne o ňom vypovedajú autorove slová o aktívnom odpore občianskej spoločnosti, ktorý „vychýlí dosavadní katastrofické směřování světového vývoje k mírovější a optimističtější budoucnosti. Tento odpor může přinutit politiky a vlivné skupiny ve společnosti, aby hledali jiná řešení svých rozporů...“ (str. 23) Podľa Valacha „... musí jít o tisíce a miliony dílčích změn vytvářejících vlnu přenášející nás přes současné problémy do krajiny nového světa...“ (s. 372)

Napriek tomu, že aj kapitalistický systém pokladá za formu hierarchickej organizácie, do jeho uvádzanej skupiny platónskych režimov ho nezaraďuje. Zrejme sa pridáva Popperovej kritiky „historicismu“ a idey „otvorenej spoločnosti“, avšak s tým rozdielom, že Marxa (a Hegela) nezaraďuje do jednej línie s Platónom ako Popper (!).

Pri kritike trajektórie boľševickej revolúcie píše: „Již jsme viděli, že tato cesta skutečně vedla ke zničení kapitalismu, ale k jeho rozvinutí, a v důsledku toho ke skutečnému a radikálnímu zlepšení podmínek života prostých lidí.“ (s. 106) Kapitalizmus tak prostým ľuďom prináša „skutočné a radikálne“ zlepšenie podmienok ich života. Popri kritike kapitalizmu, resp. jeho dôsledkov sa tak u Valacha stretávame s jeho obhajobou. Výsledkom však nemôže byť nič len protirečenie. Prostí ľudia, ktorým kapitalizmus prináša „skutočné a radikálne zlepšenie“ podmienok života, nakoniec pochopia, že „přes všechnen vzrůst životní úrovně nejsou pořád nic jiného než ovládaný a vykořisťovaný proletariát“ (s. 17)

Významnou mierou k tomuto (kapitalistickému) svetu blahobytu mala však prispieť existencia konkurenčného sovietskeho systému, ktorý mal nútiť kapitalistickú triedu k väčším ústupkom, než k akým by bola inak ochotná. Zmiznutie systémového konkurenta (bývalý ZSSR Valach nazýva „hlavnou ríšou zla“, impériom, imperiálnou ríšou) podľa autora zníži mieru ochoty kapitalistov k progresívnemu zdaneniu svojich ziskov a povedie k poklesu reálnej mzdy, k nemu prispievajú aj zvýšené výdavky na zbrojenie. Ako je však možné, že „zločinná komunistickej totalita“, ktorá v skutočnosti sama predstavovala refeudalizované kapitalistické vykořisťovanie a útlak, nútila kapitalizmus k mnohým reformným krokom, k demokratizácii a humanizácii?

Valach uvádza, že kapitalizmus dokázal veľmi mnoho. „Do jisté míry osvobodil člověka z ponižující osobní závislosti a poslušnosti. Položil praktické základy demokracie, které v principu říkají, že každý člověk má právo podílet se na rozhodování o věcech, jež se ho týkají.“ (s. 56) Na strane 17 však tvrdí, že všetky ľudské a občianske práva, ktorými sa súčasné štáty tak pýšia, si predkovia dnešných zamestnancov kapitalistických firiem museli na kapitalistoch tvrdo vybojovať, že svoje práva nemáme vďaka kapitalizmu, ale navzdory kapitalizmu!

### Valach „skutočný“ marxista?

Na mnohých miestach svojej práce sa Valach odvoláva na Marxa. Zvlášť sa ho pridáva pri totalitnohistorickom (!) výklade prednovembrového socializmu, usilujúc sa dokázať, že s marxizmom nemal nič spoločné (toto úsilie nakoniec nie je vlastné len Valachovi). Pri kritike existujúceho kapitalizmu sa vyhýba marxistickému slovníku (zrejme, aby vrátil slovám ich „pravý a v dejinách ustálený“ význam), nehovorí o triednom panstve buržoázie, ale o vládnucej

menšine, vládnucej vrstve, o vláde politikov alebo zamestnávateľov. Najčastejšie však hovorí o vláde „elit“. Uvádza pritom množstvo prívlastkov slova „elita“, napríklad, ekonomické elity, mocenské, vlastnícko-mocenské, spoločenské, politické, vládnuce, vlastnícke, privilegované elity a pod. Proti takto vymedzenej moci potom stoja občania, resp. ľud. Problém vládnuccich a ovládaných tak chápe idealisticky, subjektom spoločenských zmien nie je konkrétna trieda, ale všeobecne občania, teda všetky triedy. Preto je autorovým ideálom nadtriedna, resp. mimotriedna „spoločná zodpovednosť“.

Zoberme si jeho názor na štát a porovnajme ho s marxistickým chápaním. Podľa Valacha „samotná role štátu je ale v kapitalistickej spoločnosti rozporná“ (s. 23). Tento názor vyplýva z Valachovho liberalistického presvedčenia, že štát je všetkých občanov, že by sme ho všetci mali pociťovať ako naše spoločné dielo. V prípade, že štát nepociťujeme ako naše spoločné dielo, ale ako cudziu a nepriateľskú moc nad nami, dostávame sa do stavu odcudzenia. Výsledkom týchto, z hľadiska historického materializmu chybných úvah je tvrdenie: „*Štát tedy nefunguje jako prostý nástroj moci vlivných skupin, ale jako nástroj, který tyto skupiny dovedou a mohou využívat ve svůj prospěch mnohem více než skupiny jiné či veřejnost, a to díky převaze své moci – svého vlivu na stát.*“ (s. 63) Tak údajne záleží na verejnosti, ako bude vyzerať regulačná úloha štátu vo vzťahu k trhu, na nepriviligovaných zamestnancoch a ich schopnosti presadiť ich spoločné záujmy proti spoločným záujmom kapitalistov. V triednej spoločnosti však štát nepatrí všetkým, nie je to slobodný priestor na presadzovanie vplyvu kapitalistických skupín verzus verejnosti na ich spoločný štát. Štát nie je mimotriednym ani nadtriednym organizmom. „*Ve skutečnosti však stát není nic jiného než stroj na potlačování jedné třídy druhou třídou, a to v demokratické republice o nic méně než v monarchii.*“ (Engels v predhovore k Marxovej Občianskej vojne vo Francúzsku).

Valach hovorí o odcudzení štátu väčšine spoločnosti v podmienkach triedne antagonistickej spoločnosti. Tvrdí, že z hľadiska materialistickej teórie dejín zrušenie tohto odcudzenia je možné len vtedy, ak štát zanikne ako zvláštna sila nad ľuďmi. Odcudzenie, o ktorom hovorí, je odcudzenie buržoázneho štátu námezdné pracujúcim masám. Zrušenie tohto odcudzenia je možné len tak, že trieda námezdné pracujúcich (proletariát) v revolúcii zvrhne moc buržoázie, rozbije buržoázny štátny aparát a utvorí si vlastný, teda predpokladom je diktatúra proletariátu ako forma štátu. Štát nemôže zaniknúť zo dňa na deň alebo z roka na rok, ako si to predstavujú anarchisti. Proletariát sa nemôže vzdať štátnej moci, naopak, musí využiť všetky jej páky na potlačenie odporu zvrhutej triedy. Podobne nemôže byť proletárska moc decentralizovaná. Bolo by hlúpe, ak by sa proletárska moc v podmienkach triedneho boja s buržoáziou, v podmienkach kapitalistického obklúčenia vzdávala centralizovanej vlády.

Valach na jednej strane tvrdí, že diktatúra proletariátu uzakoní všeobecné volebné právo a ďalšie princípy demokratickej spoločnosti (slobodu prejavu, zhromažďovania, zlučovania atď.) a na druhej strane, že bez týchto demokratických opatrení by nebolo možné diktatúru proletariátu uskutočniť. V takto formulovanej vete existuje zjavné protirečenie, ktoré si sám uvedomuje, no nijako ho nevysvetľuje. Navyše, zabúda, že všeobecné volebné právo, sloboda zhromažďovania, prejavu a pod. sú buržoázne požiadavky, ktoré proletariát vo vlastnom záujme síce podporuje a presadzuje, avšak vo svojom politickom úsilí ide podstatne ďalej, k likvidácii buržoáznej moci, vyvlastneniu buržoázie, likvidácii kapitalistickej formy výroby, k zavedeniu spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov. To je skutočný obsah diktatúry proletariátu, nie „demokracia ako ideál“.

Autor píše, že proletariát nemôže vládnuť inak ako demokraticky. Ak však musí byť táto



demokracia nastolená proti vôli dosiaľ privilegovaných menšín, nemôže byť voči nim predsa demokratická, ale autoritatívna (pozri Engelsovo stanovisko k autorite už citované v súvislosti s Komúnou). Ak si to vyžaduje situácia, môžu sa načas obmedziť alebo dokonca zrušiť niektoré demokratické práva.

Dôkazom, že Valach neuvažuje marxisticky, ale liberalisticky, je, že pojmy demokracia a sloboda nevykladá triedne. O demokracii uvažuje všeobecne, z hľadiska čistej, netriednej, resp. nadtriednej demokracie, demokracie všeobecne. Rovnosť všetkých občanov – inak niet demokracie! Je prirodzené, ak hovorí liberál o „demokracii“ všeobecne, marxista však nikdy nezabudne položiť otázku: „Pre ktorú triedu?“ Rovnako to platí i v prípade slobody. Nie je všeobecná, ale triedne podmienená. Čistá demokracia, jednoducho, „demokracia“ a čistá sloboda, jednoducho, „sloboda“, sú len pretlmočením Lassallovho „slobodného ľudového štátu“, t. j. čírym nezmyslom. „*A ježto je stát jen přechodným zařízením, jehož se používá v boji, v revoluci, aby byli násilím potlačeni naši protivníci, je čirý nesmysl mluvit o svobodném lidovém státě: pokud proletariát ještě potřebuje stát, potřebuje ho nikoli v zájmu svobody, nýbrž aby potlačil své protivníky; a jakmile se může mluvit o svobodě, přestává stát jako takový existovat.*“ (Engels v dopise Bebelovi z 28. marca 1875).

Valach priznáva právo menšiny v demokracii vznášať také požiadavky, ako sú zrušenie všeobecného volebného práva a opätovné nastolenie jej diktatúry. „*Toto právo je nutné přiznat, i když v praxi tomu tak často není.*“ (s. 132) Prečo tomu tak nie je? Pre odpor vládnucej väčšiny, pre odpor jej štátu. Valach priamo požaduje, aby sa menšina usilovala o získanie väčšiny na svoju stranu, a to v demokratických voľbách. Môžeme však namietat', že ak by ju získala, nastolila by svoju diktatúru. Ak by bolševici nepotlačili úsilie o obnovenie tejto diktatúry, v Rusku by došlo k obnoveniu moci statkárov a kapitalistov. Valach však pokračuje: „*Pokud by chtěla uchopit moc (menšina – poz. autora) a nastolit diktaturu menšiny násilnou cestou, odmítla by tedy demokratický mechanismus voleb, je podle zákonů policie, resp. i armáda povinna vystoupit silou na ochranu demokratického systému. Ústava přiznává toto právo na ozbrojený odpor vůči podobným pokusům o zrušení demokracie i občanům obecně. Tento princip je tedy nadiktován i oněm autoritářským menšinám... Většina diktuje toto pravidlo celé společnosti, uskutečňuje tedy v tomto smyslu svou diktaturu.*“ (s. 132) To však platí len v prípade, že by sa menšina usilovala o nastolenie svojej diktatúry násilnou cestou. Teda pokojne, v demokratických voľbách o nastolenie svojej diktatúry sa usilovať môže!? Valach uvedenú vety formuluje z dôvodu, aby opakovane tvrdil, že v „komunistickom režime“ vládla menšina väčšine, že šlo o diktatúru (privilegovanej) menšiny proti (neprivilegovanej) neslobodnej väčšine, že to teda nebola diktatúra proletariátu, t. j. demokracie „ako ideálu“, ale hierarchický systém.

Ak by sme tvrdili, že diktatúra väčšiny, teda proletariátu je možná len v podmienkach priamej demokracie, ignorovali by sme konkrétne historické okolnosti revolučného vydobytia moci proletariátom a jej udržanie a upevňovanie v podmienkach nepretržitého úsilia buržoázie o zvrátenie vývoja. Forma diktatúry proletariátu závisí od konkrétnych historických podmienok. Nakoniec tvrdenie, že diktatúra proletariátu je možná len v podmienkach priamej demokracie a jej obsah ako diktatúry sa vyčerpáva ustanovením „tohto priamo demokratického systému“, obsahuje protirečenie: ako môže byť možná tam, kde sa končí jej obsah, resp. ako môže byť možná len v podmienkach priamej demokracie, keď má byť diktatúrou len v akte nastolenia radikálne demokratických podmienok na tvorbu spoločných rozhodnutí?

Valach kritizuje, že komunistická strana sa vydávala za robotnícku triedu. Netvorili ju však členovia tejto triedy, nevyjadrovala ich záujmy? Sama sa rozhodla, že bude zastupovať robot-

nikov bez ohľadu na to, čo si sami „skutoční“ robotníci myslia či prajú? Ako sa majú robotníci prezentovať inak, ak nie politickou stranou? Do politických strán sa robotníci organizovali na základe uznesení kongresu I. Internacionály v Haagu od 2. polovice 19. storočia. Najväčšia z robotníckych strán bola nemecká. Proces redukcie robotníckej triedy na jej politicky organizovanú menšinu v podobe politickej strany je predsa zákonitý. Chce Valach popierať význam politickej strany a politického boja robotníkov na spôsob Bakuninových anarchistov?

Náš autor tvrdí, že politický pluralizmus bol v období vlády komunistickej strany nebezpečný tým, že by pripravil, či mohol pripraviť túto stranu o moc. To však zároveň znamená, že v daných historických podmienkach studenej vojny by so zánikom moci komunistickej strany padla i diktatúra proletariátu a došlo by k reštaurácii kapitalizmu. To nakoniec potvrdil i vývoj po roku 1989. O idealistickom stanovisku autora, ktoré neberie do úvahy dané historické okolnosti reálneho rozloženia triednych síl, vypovedá záver o možnosti splnenia komunistického ideálu „*jen cestou revoluce svrhávající vládu komunistické strany nad společností*“ (s. 84) V roku 1989 bola táto moc zničená. A splnil sa komunistický alebo kapitalistický ideál?

Pravdaže, Valach ako teoretik totalitarizmu nepovažuje obdobie rokov 1948 – 1989 za diktatúru proletariátu, ale za „totalitu“, za „najväčší podvod v dejinách ľudstva“, za stelesnenie zla. Na „zločinnom“ obsahu vlády komunistických strán nemá nič meniť ani oficiálna ideológia, „*neboť není podstatné, co lidé a režimy o sobě říkají, jak zdůrazňoval již Karel Marx, ale čím skutečně jsou*“. Valach si tu prispôsobuje Marxa svojej vlastnej interpretácii. Marx nehovoril o režimoch, nevychádzal totiž z buržoáznej ideológie, ktorá si v úsilí nájsť nástroj na diskreditáciu antikapitalistických komunistov zvolila ako základný pojem svojej argumentácie „režim“ s adekvátnymi konotáciami, prívlastkami a klasifikáciami.

Svoje idealistické presvedčenie Valach nijako neskrýva: „*Protože se lidské myšlení rádo pohybuje v jasných protikladech, ve světě jednoduché polarity bílé a černé, je prostě vše, co bylo nějak spojeno s totalitním systémem, prohlášeno za černé, tedy špatné.*“ (s. 365) Takže to nie je dôsledok buržoáznej antikomunistickej ideológie a propagandy, ale v zaľúbení ľudí vidieť čier-no-bielo. Pád „totalitného režimu“ bol potom nevyhnutým dôsledkom len jeho vlastného vnútorného vývoja, a nie aj pôsobenia vonkajších síl, ktoré mali o tento pád záujem a podporovali ho. Zmena dominantných hodnôt má nevyhnutne za následok aj zmenu spoločenského systému, t. j. o zmene spoločenského systému nerozhoduje pomer medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi v základni, ale ideologická nadstavba. Pretože „*... ve jménu čeho jiného než ve jménu humanitních ideálů je možné se vzepřít světu panství a vlastnění?*“ (s. 198). Podobných idealistických záverov by sme u Valacha našli viac. Rovnako ako protirečení. Valach, napríklad, tvrdí, že rok 1968 „*nebyl pouze, a dokonce ani převážně jakýmsi pokusem reformních komunistů, byl především výrazem humanitního usilování národa vyvíjejícího tlak, kterému mocenská elita ustupovala, a k němuž se někteří její členové z vlastního přesvědčení přidávali*“ (s. 197). Ako to bolo možné v podmienkach „totality“ kde vládne hlboká demoralizácia, kde je spoločenská angažovanosť len zámienkou, kde vládne strach z moci, kde sa ľudia zhromažďujú z príkazu moci, kde vládne bezohľadné úsilie o uspokojovanie bezprostredných súkromných záujmov, kde neexistuje nijaká solidarita len samota, odcudzenie a strach? Valach na jednej strane uvádza, že česká spoločnosť je úplne preniknutá elitárstvom, na druhej strane však tvrdí, že v českom národe konštitujúcom sa zdola v miere inde nebývanej, v národe majúcom neúctu k autorite ako svoju charakterovú črtu, existujú silné a nebezpečné ľavicové tendencie. Vyzýva čitateľa, aby si s ním predstavil, že v súčasnej Českej republike žijú jej obyvatelia ešte pred vybojovaním demokracie a skutočnú moc v štáte má malá privilegovaná menšina, a dodáva „*jak tomu také skutečně bylo*“.

A už nie je? Aj keď to vyplýva z niektorých Valachových tvrdení, nepriznáva to. Hovorí len, že i my teraz žijeme v určitej forme diktatúry. Zrejme myslí demokratickej. Teda proletárskej?

### Praktická podoba zmeny

Aký je Valachov liek na politickú a morálnu krízu kapitalizmu? Zdá sa mu, že k dlhodobému a účinnému zvýšeniu produktivity práce a inovačného správania zamestnancov treba odstrániť rozpor medzi zamestnancami a vlastníkami, ktorý – ako inak – má byť zdrojom demoralizácie ľudskej spoločnosti. Receptom na túto chorobu je prevod vlastníctva podnikov do rúk ich zamestnancov. Každý zamestnanec tak má podiel na vlastníctve a na rozhodovaní firmy ako samosprávneho pracoviska (Valach to tvrdí, napriek tomu, že kritizuje a odsudzuje „posvätnosť súkromného vlastníctva“). Priznáva, že takáto forma vlastníctva a podnikania vo svete už existuje. Konkrétne uvádza skúsenosti s americkými ESOP-mi, založenými na zamestnaneckom vlastníctve akcií vlastného podniku (v roku 1974 prijali USA zákony na podporu ESOP-ov). Kvituje, že podporu tomuto „ľudovému kapitalizmu“ poskytovala i vláda Margaret Thatcherovej. Pozoruhodný má byť i rast španielskeho družstva Mondragon založeného počas Franckovho klérofašistického režimu. Naopak, ekonomický systém založený na samospráve výrobcov, aký existoval v povojnovej Juhoslávii, odmieta. Správa spoločenského vlastníctva v priemysle tu prešla na kolektívy výrobcov a vedenie podnikov na robotnícke rady. Okrem samosprávy výrobcov v hospodárstve existovala spoločenská samospráva v obciach i vo vyšších administratívnych celkoch. Tieto princípy tzv. samosprávneho socializmu v Juhoslávii náš autor odmieta preto, že tam neexistovala parlamentná demokracia: „...demokracie při řízení podniků není možná, pokud není součástí pluralitní demokratické společnosti. Demokracie v podnicích a demokracie v politice, t. j. při správě celé společnosti, jsou vzájemně provázány.“ (s. 349) To znamená, že participatívny podnik je možný len v podmienkach existujúcej buržoáznej demokracie, t. j. diktatúry bohatej menšiny, ktorú Valach – aspoň v teórii – paradoxne odmieta. A dokonca mohol existovať aj v podmienkach Franckovho režimu. Že by parlamentnej demokracie?

Participatívny podnik má byť základom procesu „hlbínnej zmeny“ ľudskej spoločnosti, ktorý mení vzťah človeka k človeku i ľudí k prírode. Podľa Valacha ho možno zhrnúť v pojme „participatívna spoločnosť“, ktorá sa stáva vysneným liekom na všetky neduhy existujúceho kapitalizmu. Participácia totiž neznamená len trpenú spoluúčasť občanov na vláde „spoločenskej elity“, ale spoluúčasť všetkých na riešení spoločných problémov, na správe našej vlastnej spoločnosti. Teda priamu, presnejšie polopriamu demokraciu zavedenú úpravou doterajšej ústavy zastupiteľskej parlamentnej demokracie v zmysle uzákonenia niektorých zásad priamej demokracie (predovšetkým záväzného referenda). Ak sa do existujúcej zastupiteľskej demokracie zapojí maximum prvkov demokracie priamej ako základných princípov politického systému, vyriešia sa tak problémy, ktoré sú objektom Valachovej kritiky: odcudzený štát, malé skupiny profesionálnych politikov, ich vlastníctvo, prospechárstvo a proces tzv. oligarchizácie v politických stranách.<sup>12</sup> Podobne ako si Lassalle predstavoval, že pomocou všeobecného volebného práva bude možné

<sup>12</sup> „Účinné vyjádření demokratického principu proto vedle transformace ekonomického systému na systém participativní vyžaduje i zrušení moci jako privilegia, t. j. transformaci demokracie na demokracii přímou. K tomu je nutné pochopit, že politici „nejsou pány lidu, ale jeho úředníky... Je nutné pochopit, že politici jsou námi pověřeni správci našeho společného života...“ (s. 357) „Pokud budou politický systém ovládat politici, zničí jeho demokratickou podstatu a přetvoří jej ve vládu volené aristokracie, za níž sami sebe považují.“ (s. 359)

postupne premeniť pruský štát v tzv. slobodný ľudový štát, Valach si myslí, že pomocou prvkov priamej demokracie bude možné premeniť súčasný štát ako cudziu a nepriateľskú moc nad nami postupne v náš spoločný, neodcudzený štát.

Na princípoch priamej demokracie sú dnes postavené napríklad tzv. participatívne rozpočty v Latinskej Amerike (napr. participatívny rozpočet v brazílskom Porto Alegre) a v niektorých krajinách západnej Európy. Tieto rozpočty sú prezentované ako nástroje tzv. participatívnej demokracie, ktorá občanom umožňuje zasahovať do záležitostí verejného rozpočtu a politiky a zároveň prijímať relevantné rozhodnutia. Čo však zmenili na podstate buržoázneho štátu, na existujúcej buržoáznej diktatúre, teda na diktatúre bohatej a privilegovanej menšiny nad demokratickou väčšinou spoločnosti? Nič.

Ak Valach na strane 345 píše, že „*tato snaha o radikální humanizaci lidské společnosti je reálným projektem naplňujícím se již dnes ve snahách rozvinout parlamentní demokracii v demokracii participativní – přímou – a překročit nespravedlnost a nehumánnost klasického soukromého vlastnictví soukromým vlastnictvím zaměstnanců*“, priznáva, že chce len jednu formu súkromného vlastníctva zameniť za inú, nespravodlivé a nehumánne súkromné vlastníctvo za spravodlivé a humánne. Túžbu po majetku nepovažuje „materialista“ Valach (na rozdiel od takého „idealistu“, akým bol Marx) za zlo. „*Myslím, že.... by si měli všimnout všichni nadšení idealisté, považující touhu po majetku za nejhorší zlo.*“ (s. 157) Autor je predsa len proti „hierarchickému kapitalistickému vlastníctvu“, „rovnostárske kapitalistické vlastníctvo“ je v poriadku. Ako chce však zabrániť tomu, aby sa robotníci v „participatívnom vlastníctve“, ktoré je predsa len súkromným vlastníctvom, neusilovali o maximalizáciu zisku? Zabezpečia to princípy priamej demokracie, humanity a spravodlivosti alebo Valachova strana budúcnosti? Tvrdenie, že v „participatívnej spoločnosti“ majetok nedáva majiteľovi väčšieho podielu právo vládnúť ostatným, je pri zachovaní kapitalistickej formy výroby ilúzia. Participatívny podnik sa môže javiť ako skok z terajšieho zlého sveta vykorisťovateľov do čistého nebeského povetria rovnosti, humanity a spravodlivosti. Lenže prevod vlastníctva sa vôbec nedotýka kapitalistického spôsobu výroby, tohto základu existujúcej spoločnosti. Valach si podobne ako Engelsom kritizovaný Dühring myslí, že kapitalistický spôsob výroby je celkom dobrý a môže trvať aj naďalej, ale kapitalistický spôsob rozdeľovania je zlý a musí zmiznúť, aby ho nahradila spoločná participácia na výnose.

Najhlúpejším je pritom to, že svojim záverom prispôsobuje aj výklad Marxa. „Autentický“ Marx má spočívať vo vlastníctve robotníkov (výrobcov) a priamej demokracii, preto musí byť vykreslený ako bojovník za zamestnanecké súkromné vlastníctvo a priamu demokraciu. Uvádza preto celý rad citátov Marxa. „*Kupodivu, k velmi zajímavým výsledkům se dá dospět již při jejím velmi jednoduchém výkladu a použití,*“ (Marxovej metódy – poz. autora) poučuje čitateľa do tajov „skutočného“ Marxa zasvätený Valach.

Marxa považuje za nositeľa „ľavicového ideálu“ bratstva, resp. solidarity. Jeho vykreslenie do konkrétnejšej podoby malo u Marxa vyústiť do požiadavky politického systému založeného na priamej demokracii. Odvoláva sa na Marxov citát z *Občianskej vojny vo Francúzsku*, aby zvýraznil svoje tvrdenie, že Marx mal v súvislosti s touto organizáciou na mysli politickú formu priamej demokracie. Nehovorí teda o skúsenostiach proletárskej moci počas Komúny, ale o projekte jej národnej organizácie. Ak aj mal Marx na mysli politickú formu priamej demokracie, tak rozhodne nie v podmienkach buržoáznej moci, v podmienkach buržoázneho štátu, buržoáznej demokracie, teda nie v podmienkach, o akých v súvislosti so zavádzaním metód priamej, resp. polopriamej demokracie hovorí Valach.

Podľa Valacha sa Marxova demokracia stáva hlavnou podmienkou ľudskosti ľudskej spoločnosti. Valach sa mylí, ak tvrdí, že touto ľudskou podobou je u Marxa „*demokracie jako důsledné uskutečnění hodnot rovnosti, svobody a solidarity*“. V takom prípade by Marx nebol ničím iným než buržoáznym ideológom. Marx nie je moralizátorom, ani liberálom. Odmieťa analyzovať svet na základe morálky, hodnôt a práva, vidí ich len ako dôsledok reálneho spoločensko-historického procesu, ktorý sa vyvíja podľa ekonomických zákonitostí. U Marxa neexistuje nadtriedna demokracia, čistá demokracia, ale diktatúra proletariátu ako najvyššia forma demokracie. Zrušenie tried proletariátom povedie nielen k zániku panstva proletariátu samotného, ale i samej demokracie. V komunistickej spoločnosti sa bude demokracia pretvárať a premieňať vo zvyk, bude odumierať, nebude nikdy „čistou“ demokraciou.

Ak chce Valach tvrdiť, že Marxovým cieľom bolo urobiť z robotníkov súkromných vlastníkov, tak je to buď hlboké nedorozumenie, alebo otvorená lož. Marxovo združené vlastníctvo robotníkov nie je ich súkromné, ale kolektívne vlastníctvo. Pri citovaní Marxa pletie súhrnné vlastníctvo so súkromným vlastníctvom, „pospolnú držbu pôdy a jimi vyrobených výrobných prostriedkov“ vykladá ako súkromné vlastníctvo robotníkov.

Nebol to Marx, ale Proudhon, kto oceňoval súkromné vlastníctvo robotníkov pred súhrnným vlastníctvom „pracujúceho ľudu“. Veľkokapitalistické súkromné vlastníctvo síce vyhlasoval za „krádež“, drobné súkromné vlastníctvo však zvečňoval. Záchranu z biedy a rozporov kapitalizmu totiž nevidel v triednom boji proletariátu proti buržoázii, ale v postupnej premene robotníkov vo vlastníkov.

Nie je pravdou, že poznanie objektívnej reality – funkcie a vývoja ľudskej spoločnosti – neutvára u jeho nositeľa schopnosť riadiť jej smerovanie. Kde by sa potom vzala revolučná prax? Valach sám píše, že z rozporov triedne antagonistického režimu sa rodí motivácia konkrétnej sociálnej skupiny ku vzájomným bojom, triednym bojom i boj potlačených tried za ich oslobodenie. Sám sebe odporuje citáciou tretej tézy o Feuerbachovi (ľuďmi menené okolnosti a ľudská činnosť sú jedným – revolučnou praxou, ktorá spôsobuje zmenu v smerovaní spoločnosti).

Vývoj ľudskej spoločnosti zásadne neurčuje výrobná činnosť miliónov jej členov, ale forma výroby. Relevantným nie je to, či vývoj v spôsobe výroby určuje, či je nová deľba práce zlučiteľná, alebo nezlučiteľná s doterajšou podobou spoločenského systému, ale to, že tento vývoj určuje, či výrobné vzťahy zodpovedajú úrovni rozvoja výrobných síl. A kto pred rokom 1989 tvrdil, že ideologické oddelenie ústredného výboru komunistickej strany s tým môže niečo urobiť?

Valachovi triedna spoločnosť splyva s existenciou hierarchickej spoločnosti, t. j. moci vládnucej menšiny nad ovládanou väčšinou (táto podoba spoločnosti mala byť už dávno pred Marxom identifikovaná ako príčina demoralizácie ľudskej spoločnosti). Marxova požiadavka, aby sa charakteru spoločenského systému dala ľudská podoba, nevyplýva z Valachovej „demoralizácie hierarchickej spoločnosti“, ale z vykorisťovania človeka človekom, z triedneho vykorisťovania pracovnej sily proletára odkázaného na mzdu buržoáznym vlastníkom kapitálu, a to v konkrétnom spoločensko-ekonomickom systéme kapitalizmu.

### **Otázka prednovembrového socializmu**

Na tomto mieste je potrebné uviesť niekoľko slov k otázke Valachom prekliateho prednovembrového socializmu.

Tí, ktorí z ľavicových pozícií odsudzujú minulý systém, hľadajú a očakávajú príchod toho pravého, nefalšovaného, ideálneho socializmu, ktorý sa asi vôbec nemá zrodiť a vyvíjať v reál-



nych dejinách, v historických bojoch, ale má byť zrodený v počestnej nevinnosti z „ľavicového ideálu“.

Tento idealizmus a utopizmus sú blízke aj Valachovi. Jeho odsudzovanie prednovembrového socializmu, tohto krátkeho obdobia našich dejín, nemá dialektickú, ale metafyzickú povahu. Vyplýva z toho, že vôbec alebo len minimálne berie do úvahy konkrétne historické podmienky, v ktorých sa zrodil a vyvíjal. Ich následkom nemohol byť ideálny a nedeformovaný. Ak by parížska Komúna vydržala dlhšie, títo idealisti by s najväčšou pravdepodobnosťou odsúdili aj ju a vyhlásili, že sa zvrhla.

Marx a Engels pri jej hodnotení ukázali, že jej zásluha je v tom, že sa pokúsila rozbiť „hottový štátny stroj“. Valach túto triednu podstatu štátneho aparátu v prednovembrovom období a všeobecne vo východoeurópskom socializme, ktorý bol po Komúne druhým konkrétnym pokusom o prekonanie kapitalizmu, nevidí. Nezrušili však komunisti buržoázny štátny mechanizmus, starý buržoázny aparát, nelikvidovali starú armádu, byrokraciu, parlamentarizmus? Tým, že zvrhli moc buržoázie, že ju vyvlastnili, zlikvidovali kapitalistický výrobný spôsob. Výrobné sily prestali byť vlastnosťou kapitálu, nepôsobili už ako prírodné sily, slepo, násilne, ničivo; prostredníctvom štátneho vlastníctva sa ich otvorene a priamo zmocnila spoločnosť. Tým, že boli zospoločnené, uznal sa fakticky spoločenský charakter moderných výrobných síl, teda spôsob výroby, privlastňovania a výmeny sa zladil so spoločenským charakterom výrobných prostriedkov. Spoločenská anarchia výroby, teda hybná sila, ktorá v kapitalizme väčšinu obyvateľov čoraz viac proletarizuje, zvlášť v čase kríz, nahradilo spoločensky plánovité regulovanie výroby. Tým sa odstránila moc donucovacích zákonov konkurencie, ktoré sa v kapitalizme presadzujú bez výrobcov a proti výrobcom ako slepo pôsobiace prírodné zákony ich formy výroby, bezohľadne odstraňujúce každého porazeného. Z dôvodu, že spoločnosť prestala byť založená na kapitáli, bol odstránený darvinovský boj o individuálnu existenciu.

Valach prijíma Marxovu kritiku biedy, ktorá spôsobuje zosurovenie človeka, nepýta sa však, či trpeli ľudia v prednovembrovom socializme biedou, alebo či v ňom pracovali pod tlakom núdze (v uvádzanom citáte Marxa sa hovorí, že ríša slobody sa začína v skutočnosti až tam, kde sa prestáva pracovať pod tlakom núdze). *„Právě toto hledisko obyčejného člověka“* – píše Valach – *„nám ukazuje, že obtížná cesta od minulosti k přítomnosti a od přítomnosti k budoucnosti je přece jen cestou, na níž rostou šance, že nebude vystaven svévolnému násilí, že nebude zabit, znásilněn, zotročen, že nebude trpět zimou a hladem a že neuvidí své děti umírat hladem či na nějakou běžnou nemoc.“* (s. 32) Práve toto bola cesta (a povedzme rovno, že úspešná) prednovembrového socializmu. Bol to prvý spoločensko-politický systém v našich dejinách, v ktorom ľudové masy neboli vystavené hmotnej núdzi, v ktorom neboli vystavené sociálno-ekonomickému tlaku. A to je to podstatné.

## Ľavica

Valachova kniha je príspevkom do dnes rozšírenej diskusie ľavicových intelektuálov o kríze ľavice, o jej ideovej bezradnosti. Hovoriť a písať o súčasnej ľavici a jej kríze, ktorú v záujme emancipácie spoločnosti treba prekonať, stalo sa medzi týmito intelektuálmi za posledné obdobie takmer módnou záležitosťou. Rozhodujúcou príčinou tejto diskusie je dezilúzia, ktorá nastala po páde socializmu vo východnej Európe. V období tesne po štátnom prevrate v Československu, s ktorým sympatizovala väčšina socialistických a sociálnodemokratických strán západnej Európy, sa zdalo, že sa splnia predstavy o slobodnej, sociálne založenej, otvorenej spoločnosti,

s rovnosťou príležitostí na adekvátne uplatnenie sa každého. Valach, napríklad, ľutuje, že zmena z roku 1989 nepriniesla zrušenie hierarchického systému moci s privilegovanými elitami na vrchole. To mu však nebráni, aby túto zmenu hájil v domnienke, že v roku 1989 sme si vládli sami a len pre svoju lenivosť a naivitu sme to potom nechali na „malej skupine politikov“. Nielen Valachovi, ale väčšine intelektuálov, ktorí sa označujú za ľavicových, nezostáva napriek hlbokej dezilúzii z vývoja po roku 1989 nič iné, len označovať prevrat za „rozhodne pozitívny“. Preto ani nie je námetom ich diskusií. Tým je „komunistický režim“ a „ľavica“. Prvé ako negatívum, druhé ako pozitívum. Dichotomické nazeranie vedie k rozlišovaniu autentickej (resp. skutočnej, pravej) ľavice, ľavicového hnutia, ľavicovej strany, ľavicovej sebaorganizácie od neautentickej (resp. neskutočnej, nepravnej) ľavice, hnutia, strany, sebaorganizácie, k rozlišovaniu autentického, skutočného či pravého Marxa od ortodoxného, dogmatického, alebo stalinského Marxa. Valach hovorí aj o skutočnom socializme<sup>13</sup>, dokonca o skutočných robotníkoch.

Hľadači autentickej ľavice (a autentického Marxa) o nej často hovoria a píšu ako o substancii, vnútorne nediferencovanom celku, ktorý zabudol na svoj vývoj. Konkrétne Valach vo svojej kritike neberie do úvahy historické skúsenosti z vývoja ľavicového (socialistického) hnutia, pozná len „popis“ vývoja dejinami nepoškvrneného „ľavicového ideálu“. Ľavica vždy bola a je diferencovaná, v jej rámci existovali a existujú boje vyplývajúce z protichodných postojov a cieľov. Tak ako v minulosti aj dnes sú sociálno-triednej povahy, tak ako za Marxa odrážajú záujmy a ciele námezdných pracujúcich, maloburžoázie, súkromne hospodáriacich roľníkov, lumpenproletariátu. Súčasný stav ľavice preto nie je možné posudzovať bez historickej retrospektívy, ktorá nám odhaľuje zdroje príčin jej súčasného stavu. Pripomeňme si preto niektoré základné fakty z dejín socialistického hnutia, ktoré dnes poznáme pod označením „ľavica“.

Katalyzátorom rozkolu ľavicového (socialistického) hnutia sa stala prvá svetová vojna. V roku 1914 socialistické strany štátov Dohody (s výnimkou ruských bolševikov) a Ústredných mocností hlasovali za vojnové úvery. Napriek tomu, že v roku 1912 podpísali Manifest bazilejského kongresu II. Internacionály, ktorý sa vzťahoval k prvej svetovej vojne, po jej vypuknutí začali obhajovať vojnu pod heslom „obrany vlasti“. Manifest pritom neobsahoval jediné slovo ani o obrane vlasti, ani o rozdiel medzi vojnou útočnou a vojnou obrannou, naopak, jasne formuloval dobyvačný, reakčný charakter vojny.

Pomerne pokojný ráz obdobia od roku 1871 do roku 1914 živil v socialistickom hnutí oportunistizmus. Známym sa stalo predovšetkým bernsteinovstvo, ktoré sa ako sociálny produkt rozporov II. Internacionály objavilo v Nemecku. Jeho stúpenci chceli revíziou marxizmu dosiahnuť, aby sa zo sociálnej demokracie ako strany sociálnej revolúcie stala strana sociálnych reforiem. V dôsledku kompromisníckeho postoja väčšiny vodcov sa nemecká strana nedištancovala od bernsteinovstva, naďalej sa šírila a nachádzala podporu v ďalších stranách II. Internacionály. Vyhlásenie Rosi Luxemburgovej o nemeckej sociálnej demokracii ako „páchnucej mŕtvolle“ dosvedčovalo, že z nemeckej sociálno-demokratickej strany sa do roku 1914 stala nacionálno-liberálna robotnícka strana. Rovnaké tendencie vykazoval tzv. millerandizmus alebo anglická liberálna robotnícka politika.

Politickým výrazom oportunistizmu v socialistických stranách sa stal reformizmus, jeden z dvoch základných tendencií v socialistickom hnutí. V opozícii k nemu stál socializmus, ktorý

<sup>13</sup> V puristickej snahe „očistiť česť mena socializmus a komunizmus“ vyhlasuje, že „skutečný socialismus, v jeho marxovské podobě, je pak něčím, co teprve leží před námi“. (s. 145)

hájlj revolučno-dialektické stanovisko (jeho najvýraznejšími reprezentantmi boli ruskí boľševici).

Boj reformistického a revolučného socializmu otvorene prepukol práve v rokoch prvej svetovej vojny a tesne po jej skončení. Jeho výsledkom bol rozkol medzinárodného socialistického hnutia na pravicu (napr. Scheidemann, Noske, Renner), stred (nemeckí centristi na čele s Kautským, Longuet, Turati, MacDonald) a ľavicu (predovšetkým boľševici a nemeckí spartakovci). Po splnutí centristickej Dvaapoltej internacionáli s pravicovou Socialistickou internacionálou (pre nás známou tým, že v roku 1938 nedokázala odsúdiť mníchovskú dohodu) bol tento rozkol symbolizovaný socialistami na jednej strane a komunistami na strane druhej.

V druhej polovici 30. rokov 20. storočia sa v prostredí socialistických strán objavila skepsa k progresívnej úlohe proletariátu. Poznamenala aj teoretické úvahy predstaviteľov frankfurtskej školy (napr. M. Horkheimera, H. Marcuseho). Nádeje vkladané do tejto spoločenskej triedy v predchádzajúcom období sa mali silne rozplývať, triedne definované spojenie teórie a praxe – odraz teoretických nádejí v spoločenskej realite a vo vedomí ľudí – pohasínať. „*Situácia proletariátu nedáva spoločnosti záruku správneho poznania*“, písal M. Horkheimer, podľa ktorého „*neexistuje spoločenská trieda, o ktorej súhlas by bolo možné sa oprieť*“.<sup>14</sup> Marxizmus mal zlyhávať, pretože proletariát ako dominantný subjekt spoločenskej zmeny sa údajne vytrácal zo scény.<sup>15</sup>

Po skončení druhej svetovej vojny sa Socialistická internacionála otvorene zriekla marxizmu, vyhlásila ho za zastaraný a prekonaný.<sup>16</sup> Nahradila ho zásadami tzv. demokratického socializmu. Na svojom ustanovujúcom kongrese (1951) sa vyslovila za jeho základné hodnoty, ktorými sa stali sloboda, spravodlivosť a solidarita. V stálom procese reforiem majú byť tieto hodnoty (prezentované aj Valachom) „*meradlom na hodnotenie jednotlivých politických rozhodnutí*“ (W. Brandt).

V demokratickom socializme videli socialistické a sociálnodemokratické strany spoločenský model, ktorý by na základe parlamentne demokratického právneho štátu odstraňoval nedostatky kapitalizmu a triedne privilégia, garantoval sociálnu istotu a uskutočňoval demokraciu nielen v štáte a v spoločnosti, ale aj v hospodárstve. Socializmus nechápu ako konečný cieľ, ale ako trvalú úlohu. Nie je to nič iné než Bernsteinovo „*hnutie je všetkým, konečný cieľ ničím*“. Reformistický socializmus (demokratický) sa stal ideologickým výrazom politiky prispôsobovania robotníckeho hnutia záujmom buržoázie, s ktorou strany Socialistickej internacionály dodnes otvorene spolupracujú. Vyzerá tak aj ich prax. Od polovice 60. rokov minulého storočia hrajú

<sup>14</sup> HORKHEIMER, M.: *Tradiční a kritická teorie*. Prel. P. Binková. Aluze 1/2001, s. 89 a 105.

<sup>15</sup> V dôsledku sklamaní z údajnej marginalizácie spoločenskej úlohy robotníckej triedy začínala byť pre M. Horkheimera dôležitá normatívna predstava človeka v jeho všeobecných charakteristikách. Tento čelný predstaviteľ neomarxizmu zdôrazňoval zovšeobecnenie zatiaľ nepresadených, ale všeobecne ľudských charakteristik. Referenčným rámcom sa stávalo „*ľudstvo a všetky jeho možnosti*“, pojmovým vymedzením napr. „*spoločenstvo slobodných ľudí*“. Podobne Marcuse sa domnieval, že už nie je možné vkladať prílišné filozoficko-dejinné nádeje do robotníckej triedy. Kým za Marxa malo prevažovať presvedčenie o budúcom pozitívnom výsledku vývoja spoločnosti, odraz kritickej teórie v spoločenskej realite prostredníctvom údajného vyhasinania úlohy proletariátu v 30. rokoch 20. storočia slabol. Pozri: HRUBEC, M.: *Projekt kritické teórie spoločnosti: Horkheimer a Marcuse*. In: DINUŠ, P. (ed): *Marx a spoločenské zmeny po roku 1989*, Bratislava 2009, s. 69 – 70.

<sup>16</sup> Nemecká SPD tak učinila na kongrese v Bad Godesbergu v roku 1959. Vo svojom (godesberskom) programe opustila tradičné heslá o triednom boji, zdôraznila názorovú toleranciu a v záverečnej kapitole programu sa vyhlásila za stranu ľudu.

socialisti (demokratická ľavica) dôležitú úlohu vo vláдах veľkých západoeurópskych krajín. Socialistické strany združené v Socialistickej internacionále, ktorá hrá fakticky úlohu prisluhovača medzinárodnej buržoázie, nakoniec pevne stoja na pôde NATO.

Programové úvahy demokratickej ľavice vychádzali zo skutočnosti meniacej sa sociálnej štruktúry. Základná úvaha vyplývala z toho, že ak by sa ľavicové strany v podmienkach, v ktorých už nie je možné hovoriť o jednotnej triednej situácii námezdné pracujúcich mäs, naďalej opierali o robotnícku triedu, zužovala by sa ich sociálna základňa. Z tohto hľadiska sa marxistická téza, že proletariát sám osebe je schopný predstavovať všeobecný záujem, mala ukázať ako prekonaná. Nemalo byť totiž ľahké syntetizovať s robotníckym záujmom určité radikálne politické požiadavky (ekológia, ženy, mládež). Preto mala robotnícka strana ukázať, že môže byť korporatívna.<sup>17</sup> Tradičné ľavicové heslá európskych socialistov začali zanikať. Nielenže zmizol cieľ prekonania kapitalizmu (o tom hovoria už len komunisti), ale i uskutočňovanie tradičných reformistických požiadaviek dospelo k hranici, za ktorou prestávajú byť racionálne a dostávajú sa do rozporu so základnými hodnotami ľavice: to sa týka rozširovania verejného sektora, zvyšovania verejných výdavkov, znižovania mzdových rozdielov.<sup>18</sup> Ideálom je situácia, v ktorej by čo najviac bohatých solidarizovalo s chudobnými (P. Glotz), v ktorej by bol tradičný kolektivismu doplnený individualizmom zľava, teda orientáciou na aktivizáciu rozumu, uvoľnenia fantázie a tvorivosti.<sup>19</sup>

Uvedli sme, že socialistická (demokratická) ľavica najskôr spochybnila a potom odmietla proletariát ako základný subjekt spoločenskej zmeny, pretože jeho dejinné poslanie malo zlyhať. Ako dôvod tejto rezignácie sa uvádza predovšetkým vplyv všeobecného trendu dezintegrácie proletariátu v kapitalistických krajinách a zmena sociálnej štruktúry spoločnosti. Podľa Valacha robotníci prijali kapitalistický systém, prestali byť revolučnou silou následkom vzniku konzumnej spoločnosti, rastu životnej úrovne, štátu blahobytu, lepších podmienok, než v „totalitnom režime“. Ich požiadavky sa sústreďujú prevažne na ďalší rast životnej úrovne a jej zabezpečenie. Vyjadruje tak súhlasné stanovisko s výrokom H. Marcuseho, že „v podmienkach rastoucího životného štandardu se jeví nesouhlas se systémem ...jako společensky nesmyslný“ (s. 60). Naďalej však platí, že námezdné pracujúci „přes všechn vzrůst životní úrovně nejsou pořád nic jiného než ovládaný a vykořisťovaný proletariát“. Toto jasne potvrdzuje platnosť marxizmu, ktorého sa socialistická (demokratická) ľavica zriekla takmer súčasne s rezignáciou na progresívnu úlohu proletariátu (rezignácia na proletariát a vzdanie sa marxizmu sú nakoniec spojené, vzájomne súvisiace veci). Preto sa pýtame, nie je táto rezignácia na proletariát a marxizmus predovšetkým výrazom reformistickej politiky socialistických strán, ktorá sa vinie od rozkolu medzinárodného socialistického hnutia? Nie je výrazom zlyhania vodcov týchto strán? Ich tradičného oportunistu, ktorý má korene v revizionistickom bernsteinovstve?

Keď Valach hovorí, že sme sa po roku 1989 vrátili do starého sveta, ktorý vygeneroval neuveiteľné množstvo vojen vrátane dvoch svetových, pýta sa, či sa v ňom zmenilo niečo podstatné, aby sme sa mohli upokojiť nádejou, že sa už nič podobné nebude opakovať. Pýtajme sa však, čo na tomto starom svete zmenila táto ľavica, títo socialisti? Čo urobili títo potomci „obrancov

<sup>17</sup> V takejto perspektíve nemecká SPD v godesberskom programe vyhlásila, že Sociálnodemokratická strana sa stala z strany robotníckej triedy stranou ľudu.

<sup>18</sup> MENCL, V. – HÁJEK, M. – OTÁHAL, M. – KADLECOVÁ, E.: *Křížovky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko. Praha 1990, s. 370 – 371.

<sup>19</sup> Tamtiež, s. 370 – 371.

vlasti“ z roku 1914 a kompromisníckych centristov preto, aby sme sa mohli uspokojiť nádejou, že sa už nič podobné nebude opakovať? Takmer nič.

Reformisti vždy pokladali a pokladajú normálne buržoázne pomery za hranicu, ktorú nie je dovolené prekročiť. Preto všetci „neortodoxní marxisti“, „neomarxisti“, „postmarxisti“ a pod. preberajú z marxizmu len to, čo je prijateľné pre liberálov, pre buržoáziu, a vynechávajú, zamlčujú a zastierajú v marxizme to, čo je pre buržoáziu neprijateľné (jej revolučné zvrhnutie a व्यवlastnenie). Z kontroly nad rozhodovaním politikov, napríklad prostriedkami priamej demokracie, nemajú politici všetkých strán a „pyšní elitári všetkých vyznaní“ úprimnú hrôzu, ako sa domnieva Valach. Skutočnú hrôzu majú len z jedného: z ich vyvlastnenia a zvrhnutia ich moci.

## Záver

Valachova esej, autorom pokladaná za kritickú analýzu, sa číta ťažko. Dôvodom sú apriórne tvrdenia, ktoré sa vzťahujú predovšetkým na otázku hodnotenia komunistického vlády. Valach pri tomto hodnotení, ktoré má charakter rozsudku, vychádza z filozofického eklekticizmu. Dospel k nezmyselnej syntéze dvoch vzájomne sa vylučujúcich konceptov: teórie totalitarizmu a marxizmu, ktorý prevracia v liberalizmus. Na základe fráz teórie totalitarizmu sa usiluje o „nemilosrdnú a radikálnu kritiku“ obdobia vlády komunistického strany, ktorá v zásade nepredstavuje nič iné než negatívny verdikt, konštatáciu zla. Tvrdí, že „*apriorní souzení, které již předem ‚zná‘ odpověď, nemá s vědou nic společného a vypovídá spíše o ideologické předsudečnosti či přímo zaslepenosti takto soudícího člověka*“ (s. 122) Spôsob Valachovho výkladu zjavný od prvých strán recenzovanej knihy dosvedčuje, že táto veta sa plne vzťahuje na samého autora.

Valachov postup je takýto: uvedie zmes ideologických tvrdení, ktoré nazve analýzou, aby nakoniec skonštatoval, že už je nám všetko zrejmé a jasné. O pravdivosti svojich tvrdení nijako nepochybuje, naopak, vyjadrenia typu „... jsme takto identifikovali pravou povahu...“ alebo „... jehož pravou povahu jsme již prozkoumali...“ sú pre autora charakteristické. Zdanlivo to teda môže byť tak a tak, ale „pokud si uvědomíme“ to a to, je to fakticky úplne inak. Zvlášť na pôvod niektorých negatívnych javov súčasnej reality kapitalizmu má jednoduchú a pohotovú odpoveď: je to dedičstvo „totality“. Autor čitateľa varuje, že „*nepochopení této překvapivé skutečnosti vede k řadě zmatků a nedorozumění*...“ Valachovi je teda takmer všetko jasné, predovšetkým skutočný zmysel a faktický obsah „komunizmu“. Jeho „zasvätený“ a miestami emotívny výklad tohto „najväčšieho podvodu v dejinách“ by sme mohli prijať ako produkt zjavenej pravdy.

Ak hovorí o dôležitosti objasnenia pojmov, s ktorými sa pracuje, tak by sme očakávali, že toto objasnenie uskutoční aspoň v prípade jeho dominantnej témy, ktorou je výklad obdobia rokov 1948 – 1989. Skutočnosť je však úplne opačná. Raz totiž o tomto období hovorí ako o totalitnom, inokedy ako o autoritárskom, niekedy ako o despotickom režime. Terminologické vymedzenie tohto historického obdobia predstavuje skutočný zmätok. Pre roky 1948 – 1989 používa označenia – tzv. reálny socializmus, tak zvaný socializmus, socializmus, komunistický režim, tzv. komunistický režim, komunizmus, tzv. komunizmus.

Logika Valachovho uvažovania je takáto: v období krátko po novembri 1989 existovala v Československu diktatúra proletariátu, ale dedičstvo komunistického totalitarizmu spočívajúce v bohatstve a moci bolo také silné, že prevážilo, a preto bol u nás nastolený kapitalizmus. Ak totiž dnes hodnoty bohatstva a moci, ktoré boli „pravým obsahom totalitnej spoločnosti“, existujú, tak nie v dôsledku prirodzenej podstaty vzťahov v kapitalizme, ktoré Valach sám označuje za vzťahy zisku a moci, ale je to dedičstvo „totality“ (pripomeňme, že autor sa dovoľáva „auten-



tického“ Marxa). Keďže súčasný kapitalizmus je v politickej a morálnej kríze, musíme hľadať a nachádzať riešenia na jej prekonanie, a tým aj cestu k novej spoločenskej situácii. Na konci Valachovej knihy sme sa dozvedeli, že cestou k „úplne novej podobe ľudského spoločenstva ako niečoho, čo dosiaľ nikto nepozná“, bude participatívna spoločnosť zahrnujúca vznik a rast počtu podnikov vlastnených zamestnancami a rast počtu prvkov priamej demokracie v doterajších politických systémoch. To bude tá komplexná zmena zasahujúca podstatu súčasnej spoločnosti, ktorú uskutočnia milióny prostých ľudí, to je „v této knize načrtnutý projekt zásadní změny ekonomického a politického systému!“ (s. 371) Súkromné vlastníctvo zamestnancov bude viesť k ľudskej solidarite a spolupráci slobodných a tvorivých ľudí, k radikálnej humanizácii ľudskej spoločnosti, princípy priamej demokracie nás ochránia pred hrozbou možnej katastrofy, zničenia ľudského života na tejto planéte. Valach verí, že participatívna spoločnosť bude cestou k „otvorenej a priateľskej budúcnosti“. Uvažuje aj o ceste vedúcej ku vzniku globálneho participatívneho systému vrátane globálneho participatívneho systému hospodárskeho, ktorý má dávať nádej na riešenie súčasných problémov humanizáciou svetovej civilizácie ako celku. Môže však autorov optimizmus korešpondovať s vetou, ktorá sa vzťahuje na ústredný bod Valachovej kritiky – hierarchický systém? Na strane 83 totiž pesimisticky uviedol: „Jak je z dějin velmi dobře známo, každá moc korumpuje...“

Píše, že naša špecifická skúsenosť s „totalitným režimom“ nám dáva šancu vložiť do úsilia o zmenu originálny vklad, dôležitú skúsenosť, ktorá by nás mala chrániť pred opätovným upadnutím do pasce totalitnej diktatúry. V rozpore s týmto tvrdením však uvádza: „*Všichni lidé, a tedy také intelektuálové, kteří žili v totalitním systému, jsou nejen sami vnitřně demoralizováni, ale také jsou pro ně veškeré ideje sociální spravedlnosti, solidarity a podobné zcela zdiskreditovány.*“ (s. 194) To znamená, že naša skúsenosť s „totalitným režimom“ z hľadiska úsilia o zmenu je irelevantná. Všetci sme demoralizovaní, Valach sám je v zmysle plnenia „ľavicového ideálu“ vnútorne demoralizovaný a nespôsobilý. Jeho kniha je teda z rozhodujúcej časti zbytočná.